

Katarzyna Ignas*

„Piękne boginie Talia i Melpomena upodobały
sobie w Przeworsku”. Dzieje teatrów amatorskich
w Przeworsku źródłem wiedzy o życiu
kulturalnym miasta (od 1853 r. do połowy XX w.)

Przyznać należy, że amatorski teatr w Przeworsku spełniał swoją rolę. Był czynnikiem kulturalnym i stanowił dużą spójnię w życiu towarzyskim i społecznym, bo podczas takiego przedstawienia gromadziły się na sali zarówno sfery inteligenckie miasteczka, jak i mieszczaństwo, cukrownia i kolej.

Paweł Stepkiewicz, *Gawędy o starym Przeworsku*

Teatr – żywe słowo, dostarczające wrażeń dających oczyszczenie, przeżycie katharsis, powodujące „teatralne dreszcze”¹. Rozrywka wyczekiwana, niegdyś jedyna, rozrywka szlachetna zaspokajająca wyższą potrzebę obcowania ze sztuką, tekstem literackim, potrzebę radości, widowiskowości. Funkcją działań teatralnych jest integracja, chęć wspólnego spotykania się w celu tworzenia spektaklu, zabawy ze słowem. Praca w artystycznych zespołach amatorskich (teatrach, chórach i orkiestrach) powodowała bliskie kontakty osób z różnych środowisk

* Katarzyna Ignas, Muzeum w Przeworsku Zespół Pałacowo-Parkowy.

¹ P. Stepkiewicz, *O starym Przeworsku. Gawęda*, „Przeworskie Zapiski Historyczne” 1990, t. 1, s. 78.

społecznych, zarówno w obrębie ścisłych elit drobnomieszczkańskich, jak i w szerszym kręgu mieszczan, uzdolnionych aktorsko i zainteresowanych amatorskimi działaniami artystycznymi².

Ulotność teatru nieprofesjonalnego w czasach przedmedialnych, jak również cechujące go społecznikostwo, brak finansowania z subwencji publicznych, skutkuje istnieniem nielicznych źródeł pisanych do dziejów teatrów amatorskich. Istotne źródło stanowi prasa – notki korespondentów terenowych o wydarzeniach na prowincji. W zbiorach Archiwum Państwowego w Przemyślu znaleźć można wzmianki na temat działalności teatrów amatorskich w aktach miasta Przeworska, aktach Starostwa Powiatowego w Przeworsku oraz w spuściźnie prywatnej – tekach przeworskiego regionalisty Józefa Benbenka. Pełnym źródłem do dziejów teatru w ramach Towarzystwa „Gwiazda” są kompletne zachowane księgi protokołów posiedzeń zarządu. Informacji zarówno obszerniejszych, jak i przyczynkowych dostarczają kroniki szkolne, spisy ludności, afisze i druki ulotne, wspomnienia i fotografie dostępne w archiwum Muzeum w Przeworsku oraz w zbiorach regionalistów Miejskiej Biblioteki Publicznej w Przeworsku. W archiwum Muzeum znajdują się liczne niepublikowane maszynopisy (prace magisterskie, dyplomowe itp.) omawiające okres rozwoju kultury w latach Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Ważnym źródłem są fotografie pochodzące ze zbiorów państwowych i użyczone przez osoby prywatne. Na koniec z wdzięcznością wspomnę o „źródłach wywołanych” na potrzeby pisania artykułu, tj. o rozmowach z osobami mającymi wiedzę na temat działalności teatru amatorskiego w Przeworsku: Panie – Marta

² J. Hoff, *Spółeczność małego miasta galicyjskiego w dobie autonomii*, Rzeszów 1992, s. 107.

Bralczyk, Teresa Rut, Alicja Szozda, śp. Elżbieta Tara, Anna Walaszek; Panowie: Zygmunt Markowski, Andrzej Świtalski, Jan Trybalski.

1. Pierwsze teatralne jaskółki³

Etnograf Stefan Lew jest autorem opracowania – rozdziału zamieszczonego w monografii miasta Przeworska, traktującego m.in. o życiu kulturalnym mieszkańców. Niewiele wiadomo o tym, jak mieszczenie spędzali czas wolny, jakie rozrywki ich interesowały w 1. połowie XIX w. Wzmiankuje jedynie o: „organizowaniu zabaw tanecznych, balów, bilardu i przedstawień domowych”. Miasto odwiedzały „wędrowne trupy teatralne, komedianci i teatrzyki marionetek”⁴. Temat życia kulturalnego w Przeworsku, zwłaszcza aktywności teatralnej podjęła Małgorzata Pudło, w napisanej pod kierunkiem prof. Jadwigi Hoff pracy magisterskiej⁵.

Władze zaborcze sprawowały cenzorski i policyjny nadzór nad wszelkimi imprezami kulturalnymi. Każdorazowo dany organizator przedstawienia teatralnego musiał zwracać się do

³ Tytuł rozdziału zainspirowany sformułowaniem z opracowania Marii Białogłowskiej. „Po wieloletnim marazmie pierwszymi jaskółkami budzącego się do życia towarzyskiego i kulturalnego mieszczaństwa są próby wystawienia w 1853 r. *Ślubów panieńskich*” (Archiwum Muzeum w Przeworsku / dalej AMP /, M. Białogłowska, *Działalność przeworskiego Domu Kultury w latach 1966–1978*. Praca magisterska napisana pod kier. mgr Edwarda Kołka, WSP Rzeszów 1978, MP-OP-214, s. 32).

⁴ S. Lew, *Karty z dziejów szkolnictwa i kultury Przeworska*, [w:] *Siedem wieków Przeworska. Szkice, studia i materiały z dziejów miasta*, A. Kunysz (red.), Rzeszów 1974, s. 185.

⁵ AMP, M. Pudło, *Elita i życie kulturalne małego miasta galicyjskiego (na przykładzie Przeworska)*. Praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Jadwigi Hoff, WSP Rzeszów 1996, s. 1–82, MP-OP-251.

władz magistrackich, cyrkularnych i powiatowych z prośbą o zgodę na „dawanie przedstawień”. I tak, 22 lutego 1853 r. Feliks Mizerski zwrócił się z prośbą o zezwolenie na wystawienie komedii „Śluby panieńskie w języku polskim” w celu charytatywnym: „wsparcia Instytutu Sióstr Miłosierdzia w Przeworsku”, tj. prowadzonych od 1780 r. przez szarytki szpitala dla ubogich chorych i szkoły dla dziewcząt. Przedstawienie nie doszło do skutku z powodu zakazu władz cyrkulu⁶. 6 kwietnia 1853 r. zezwolono niejakiemu Winzenzowi Peterowi na pokazanie w mieście Przeworsk w dniach 6–7 kwietnia „przedstawienia marionetek”⁷, zaś 13 września 1853 r. podobne pozwolenie uzyskał Friedrich Küster na dawanie przedstawień teatralnych w cyrkule rzeszowskim, gdzie przynależał Przeworsk w okresie 1850–1867⁸.

Do 1899 r. Przeworsk jako powiat sądowy należał do politycznego powiatu łańcuckiego. Urząd c.k. Starostwa Powiatowego w Łąncucie stał na straży poziomu artystycznego, a także moralnego, przedstawień wędrownych trup teatralnych i wymagał okazywania stosownych pozwoleń na dawanie przedstawień oraz zobowiązywał Zwierzchność Gminną w Przeworsku do czuwania, by przedstawienia nie naruszały

⁶ Archiwum Państwowe w Przemyślu (dalej APP), Akta Miasta Przeworska, sygn. 56/1370/324 Domy zajezdne, gospoda, lokale rozrywkowe, teatry (dokument w j. niemieckim, tłumaczenie: dr Sławomir Kułacz).

⁷ APP, Akta Miasta Przeworska, sygn. 56/1370/324 Domy zajezdne, gospoda, lokale rozrywkowe, teatry: Zezwolenie udzielone Winzenzowi Peterowi, 6 kwietnia 1853 r. (Dokument w j. niemieckim, tłumaczenie: Jan Kielar).

⁸ APP, Akta Miasta Przeworska, sygn. 56/137/1158 Kultura i sztuka. Zezwolenie udzielone organizatorowi przedstawień teatralnych F. Küsterowi mieszkającemu w Wadowicach, z zastrzeżeniem, że „należy czuwać, aby zachował się on dokładnie zgodnie z istniejącymi przepisami policji”, 13 września 1853 r.

„porządku publicznego i przyzwoitości”⁹. Takie pozwolenie 2 listopada 1888 r. przedłożył Magistratowi w Przeworsku – aktor dramatyczny Karol Mattausch¹⁰.

2. Teatr szkolny w Przeworsku

2.1. Szkoła żeńska

Przedstawienia teatralne przygotowywane przez uczniów, pod kierownictwem nauczyciela, odbywały się w dwóch formułach. Wystawiano jeden dramat, poprzedzany wstępem, przemówieniem. W drugiej formule przedstawienie stanowiło „montaż słowno-muzyczny” (używając określenia współczesnego), na program składały się przemówienia, monologi, deklamacje, skecze, piosenki, „żywe obrazy”¹¹.

W Przeworsku ze spektaklami występowały uczennice szkoły żeńskiej¹². W lutym 1884 dwukrotnie odegrały komedię

⁹ APP, Akta Miasta Przeworska, sygn. 56/137/1158 Kultura i sztuka. Wezwanie c.k. starosty do Zwierzchności gminnej w Przeworsku w sprawie żądania od trupy teatralnej okazania pozwolenia na dawanie przedstawień, 1 listopada 1888 r.

¹⁰ APP, Akta Miasta Przeworska, sygn. 56/137/1158 Kultura i sztuka. Zwierzchność gminna Przeworska przedkłada odpis pozwolenia do przedstawień dramatycznych aktora dramatycznego Karola Mattauscha, 2 listopada 1888 r. Mattausch Karol (1856 Lwów-25 XI 1906 Tarnobrzeg), aktor, dyr. Teatru (*Słownik biograficzny teatru polskiego 1765–1965*, Warszawa 1973, s. 428).

¹¹ <https://miesiecznik-wobec.pl/teatry-szkolne-na-poczatku-lat-dwudziestych-piotr-kotlarz> (dostęp: 10.11.2021)

¹² Wiadomo, iż co najmniej od 1871 funkcjonowała w Przeworsku szkołka dla dziewcząt jako szkoła trywialna, która w 1873 została przemianowana na 4-klasową szkołę główną. W 1895 r. doszło do przekształcenia szkoły żeńskiej na 5-klasową, a dyrektorką mianowano Amelię Woll (kierowała szkołą do 1925 r.). Szkoła żeńska nie posiadała własnej osobnej siedziby; lekcje odbywały się w mieszkaniach prywatnych, np. w kamienicy Świtalskich w rynku,

w 1 akcie pt. „Figlarz” Antoniego Zagrzejewskiego¹³, poprzedzoną i zakończoną deklamacjami, o czym doniósł korespondent tygodnika „Kurier Rzeszowski”¹⁴. Jak pisał: „Zasługa i pełne uznanie za te dwa bardzo miłe spędzone wieczorki należą się tutejszym nauczycielkom, ponieważ za ich staraniem i kierownictwem odbyły się te dwa przedstawienia, a cel dobroczynny, na który publiczność nie szczędziła datków wybawi z kłopotu nie jedną biedną rodzinę”¹⁵. W listopadzie tego samego roku uczennice odegrały kolejne dwa przedstawienia: komedie, autorstwa Marii Mirkowskiej „Leniwy Staś” i „Intryga Mani” Bronisławy Porawskiej: „Dnia 23 listopada w Przeworsku uczennice drugiej i trzeciej klasy odegrały dwie sztuki ze śpiewami »Intryga Mani« i »Leniwy Staś« na dochód biednych uczennic szkoły miejskiej. Sala była przepełniona publicznością, która nie szczędziła objawów żywego zadowolenia. Gra w ogóle powiodła się wyśmienicie. Na tacę zebrano ze składek dobrowolnych około 50 złr. A u nas, pamięta kto o biedzie dziatwy szkolnej?”¹⁶ Druga z wymienionych sztuk

w budynku ratusza i w budynku szkoły męskiej. Budowę szkoły żeńskiej rozpoczęto w 1929, a ukończono w 1930 r. (S. Lew, *Karty z dziejów szkolnictwa i kultury Przeworska*, s. 170–171, 173; M. Wołoszyn, *Historia przeworskiego szkolnictwa wpisana w dzieje miasta do 1911 r.*, [w:] *100 lat Gimnazjum i Liceum im. Króla Władysława Jagiełły w Przeworsku 1911–2011. Księga jubileuszowa*, Przeworsk 2011, s. 16; *Kronika Szkoły Żeńskiej w Przeworsku (1929–1938, 1939–1944)*, wybór i oprac. K. Neuberg, Łańcut 2016, s. 8).

¹³ Pomijam opisy bibliograficzne sztuk repertuarowych: gatunki dramatyczne, dokładne dane osobowe autorów, pierwsze wydania, daty premier, nazwy wydawnictw.

¹⁴ „Kurier Rzeszowski. Dwutygodnik społeczno-ekonomiczny i literacki” z 9 III 1884, nr 5, s. 4 <https://pbc.rzeszow.pl/dlibra/publication/24439/edition/22582/content?ref=desc> (dostęp: 15.02.2024)

¹⁵ Tamże.

¹⁶ *Kronika miejscowa i zamiejscowa. Uczennice aktorkami*, „Przegląd Rzeszowski” z 7 XII 1884, nr 23, s. 8.

wystawiona została przez uczennice amatorki ze szkoły żeńskiej w maju 1887 r. pod zmienionym tytułem „List i intryga Manii”¹⁷. Występ zbiegł się z działalnością Towarzystwa Dramatycznego – dorosłych aktorów amatorów, zapoczątkowaną pod koniec 1886 r., o czym z satysfakcją pisał korespondent:

Piękne boginie Talia i Melpomena upodobały sobie w Przeworsku. Zaledwie bowiem jeden przybytek stanął, a już drugi znów mamy. Powstało mianowicie w naszym mieście drugie towarzystwo dramatyczne pod artystycznym kierownictwem dyrektorki szkoły żeńskiej pani K. i zainaugurowało swój żywot w niedzielę przedstawieniem komedyjki „List i intryga Mani”. Przedstawienie wypadło naturalnie świetnie, za co też zebrana licznie publiczność nie szczędziła małym amatorkom (uczenicom) oklasków – bez końca. Podnieść tu muszę, że i część techniczna ściśle była przestrzegana: salę przystrojono w kwiaty, a dekorację dostarczył znany dekorator lwowski pan Düll¹⁸. Dochód przeznaczony był na rzecz ubogiej dziatwy szkolnej¹⁹.

O dalszej działalności teatru uczennic amateerek dowiadujemy się dopiero z zapisów „Kroniki Szkoły Żeńskiej w Przeworsku”²⁰. Dzień 29 listopada 1930 r. – setnej rocznicy wybuchu powstania listopadowego – był wolnym od nauki. W ramach

¹⁷ Korespondencye Tygodnika Rzeszowskiego, Przeworsk, dn. 25 maja, „Tygodnik Rzeszowski” z 28 V 1887, nr 100, s. 2 <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/172932/edition/164512/content> (dostęp: 15.02.2024).

¹⁸ Jan Düll, ur. 1839 i zm. 1901 we Lwowie, projektant dekoracji teatralnych i operowych w Teatrze Lwowskim; wykonywał dekoracje na zamówienie dla objazdowych zespołów teatralnych z terenu Galicji. *Słownik biograficzny teatru polskiego*, s. 147.

¹⁹ „Tygodnik Rzeszowski”, z 28 V 1887, nr 100, s. 2, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/172932/edition/164512/content?ref=struct> (dostęp: 13.01.2022).

²⁰ *Kronika Szkoły Żeńskiej w Przeworsku*.

obchodów, po nabożeństwie, w sali „Sokoła” wystawiono sztukę „Noc w Belwederze”²¹ autorstwa Adama Staszczyka. W styczniu 1931 r. podczas spotkania opłatkowego harcerki wystąpiły w przedstawieniu baletowym autorstwa Feliksa Nowowiejskiego „Malowanki ludowe”. Jak podkreślała kierownicza szkoły, a zarazem kronikarka, Maria Sławińska: „Szczególnie podobały się stroje i tańce ludowe oraz menuet”²². W okresie, który obejmuje kronika, uczennice szkoły przygotowały szereg sztuk teatralnych: „sztuczka sceniczna »Marzenia dziewczęce«” – z okazji obchodów Święta Konstytucji 3 Maja w sali Sokoła; 14 grudnia 1931 r. – „Święty Mikołaj” w wykonaniu członkiń szkolnego koła terenowego Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej (organizacji paramilitarnej działającej w latach 1928–1939); 19 marca 1932 r. – podczas obchodów uroczystości Imienin Józefa Piłsudskiego w sali Sokoła – obrazek sceniczny „Nasze życzenia” ułożony przez Sławińską. 26 maja koło LOPP odegrało przedstawienie dla dzieci: „sztuczkę »Słowik«”²³. Rok później, w dniu Imienin „budowniczego Polski Niepodległej – Marszałka Piłsudskiego”, młodzież odegrała sztukę „Dzwony”. 11 listopada 1933 r. z okazji obchodów piętnastolecia Niepodległości uczennice zaprezentowały obrazek sceniczny „Dzwonie, hejnały dzwoń!” W ciągu kolejnych dwóch lat, w 1934 i 1935 r., w dniu imienin Piłsudskiego w świetlicy szkolnej odegrano obrazki sceniczne pt. „Zew” i „Noc nad Świtezią”, oba przedstawienia w reżyserii Marii Sławińskiej. Często praktyką były widowiska prezentowane

²¹ Tamże, s. 15.

²² Tamże, s. 16.

²³ AMP, MP-DA-475/119 Akta po Julii Sławińskiej: Nasze pisemko. Gazeta uczennic 7. kl. Szk. Pow. w Przeworsku, R. 1, maj 1932, nr 5: „Dnia 22 V 1932 Zarząd Szkolnego Koła L. O. P. P. urządził przedstawienie pt. »Słowik«. Odegrane zostało dwa razy”.

w wigilię św. Mikołaja – 5 grudnia, połączone z wręczaniem podarunków dla „biednej dziatwy”. Szkolne Koło Polskiego Czerwonego Krzyża w roku 1935 zaprezentowało sztukę „W noc św. Mikołaja”. Od 1928 r. w Polsce obchodzono Święto Morza; Szkoła Żeńska w Przeworsku włączyła się w obchody, urządzając w świetlicy szkolnej „Wieczór Morza”, zaś Szkolne Koło Ligi Morskiej i Kolonialnej odegrało obrazek sceniczny „Na morze”²⁴.

2.2. Szkoła męska

Na mniejszą skalę działalność *stricte* teatralną prowadziła Szkoła Męska w Przeworsku, co wynikało przede wszystkim z faktu, iż przy szkole działał międzyklasowy chór dwugłosowy, prowadzony przez Stanisława Topija, a następnie przez Michała Smykę. Chóralne śpiewy wraz ze szkolnymi deklamacjami uświetniały szkolne i państwowe uroczystości. Z *Kroniki Szkoły* prowadzonej od 1915 r. przez dyrektora, Adama Wojdałowicza, wiadomo, iż uczniowie odgrywali utwory sceniczne: „Stary mundur” (w 60. rocznicę powstania styczniowego), „Trzeci Maj”, „Legioniści” (pisownia oryginalna)²⁵. 30 stycznia 1937 r. Szkolne Koło PCK pod kierownictwem Heleny Hanuszówny przygotowało „Opłatek” dla uczniów. W ramach spotkania uczniowie odegrali 2 utwory sceniczne: „Brudasek” i „Gwiazdka w sierocińcu”. Jak można wyczytać w Kronice: „W urządzenie powyższej imprezy włożyła P. Hanuszówna wiele pracy i trudu, bo nie tylko wyreżyserowała sztuczki, ale też własnoręcznie przygotowała barwne kostiumy z bibułki”. W okresie powojennym w szkole organizowano m.in. choinki

²⁴ *Kronika Szkoły Żeńskiej w Przeworsku*, s. 17, 23, 29, 33–34, 39, 49, 55.

²⁵ AMP, *Kronika pięcioklasowej szkoły męskiej w Przeworsku od roku 1915 [do 7 VIII 1964 r.]*, MP-DA-192, s. 10–12.

noworoczne. 19 stycznia 1953 r. odegrano kilka scenek przygotowanych przez uczniów poszczególnych klas: „Spotkanie z Nowym Rokiem”, „Kto kłamie”, „Wymarsz poborowych”. Obrazki sceniczne odgrywano co roku, w okresie noworocznym, w czerwcu na uroczyste zakończenie roku szkolnego czy tzw. „poranki” organizowane w rocznice wydarzeń historycznych, np. 30 listopada 1960 r. – fragment „Nocy listopadowej” Wyspiańskiego. Na zakończenie roku szkolnego w 1962 r. odegrano kilka inscenizacji: „Na jagody”, „Janek Wędrawniczek”, „Czerwony Kapturek”, „Żegnaj szkoło na wesoło”²⁶.

2.3. Gimnazjum

Prywatne męskie gimnazjum realne otwarto w Przeworsku 1 września 1911 r. Od roku 1926 funkcjonowało jako Miejskie Gimnazjum Koedukacyjne im. Króla Władysława Jagiełły w Przeworsku. Gimnazjum od początku istnienia borykało się z problemami lokalowymi. Od 1912 miało siedzibę w kamienicy, adaptowanej i rozbudowywanej stopniowo na potrzeby klas gimnazjalnych i licealnych do 1937 r., mieszczącej się u zbiegu obecnych ulic Gimnazjalnej i Tatarskiej²⁷.

Młodzież gimnazjalna wychowywana w duchu patriotycznym i religijnym brała udział w okolicznościowych imprezach z okazji rocznic historycznych (powstanie listopadowe, styczniowe), rocznic urodzin i śmierci poetów (A. Mickiewicza, J. Słowackiego), występując w programach artystycznych, prezentując pieśni, utwory muzyczne, recytacje. Po przewrocie majowym zaczął obowiązywać model wychowania państwowego; młodzież uczestniczyła w akademiach z okazji

²⁶ Tamże, s. 47, 95, 126, 132.

²⁷ Z. Konieczny, *Gimnazjum i Liceum w Przeworsku – 1911–1991 (Zarys dziejów)*, Przemyśl 1992, s. 13, 18, 37, 40.

świąt narodowych: 3 Maja, 11 Listopada; obchodzono rocznicę śmierci Józefa Piłsudskiego, imieniny prezydenta Ignacego Mościckiego²⁸. W 1935 r. w gimnazjum zorganizowano „gminę”, tj. samorząd szkolny. Samorząd organizował zabawy szkolne, uroczystości państwowe z programem artystycznym. Istniały w gimnazjum zespoły artystyczne: chór, orkiestra i zespół teatralny. Przedstawienia wystawiano w budynku gimnazjum, również dla mieszkańców Przeworska. W latach 1934–1935 wystawiono kilka sztuk scenicznych: „Odpoczynek legionistów w lesie”, „Święty Mikołaj w Zbarażu” (?), „Rozmowy Sędziego z Robakiem” („Pan Tadeusz”)²⁹, bajkę o Kopciuszku i „Zemstę” Aleksandra Fredry. „Zemstę” wystawiono również w Jarosławiu, przeznaczając uzyskany dochód na dożywianie biednych dzieci z terenu Jarosławia³⁰. Po zakończeniu II wojny światowej, kiedy wznowiono naukę w gimnazjum i liceum, nastąpiło ożywienie działalności społecznej i kulturalnej.

W kwietniu 1945 r. Klub Sportowy gimnazjum wystawił jasełka oraz dramat w 3 aktach „Karpaccy górale” Józefa Korzeniowskiego, a także jasełka³¹. Recenzję uczennicy, Zofii Lewandowskiej, opublikowano w szkolnym piśmie „Nasze

²⁸ Tamże, s. 70–71.

²⁹ Tytuły sztuk – na podstawie fotografii archiwalnych opublikowanych w: Z. Konieczny, *Gimnazjum i Liceum w Przeworsku*, po s. 156: ILUSTRACJE – ZDJĘCIA, il. nr 52–53; por. A.H. Żak, *Krótką podróż po historii przeworskiej „Jagiellonki” (1911–1990)*, [w:] *100 lat Gimnazjum i Liceum im. Króla Władysława Jagiełły w Przeworsku 1911–2011. Księga jubileuszowa*, Przeworsk 2011, s. 75.

³⁰ Z. Konieczny, *Gimnazjum i Liceum w Przeworsku*, s. 73.

³¹ Z. Konieczny, *Gimnazjum i Liceum w Przeworsku*, s. 76; APP, Starostwo Powiatowe w Przeworsku. Sprawozdania Referatu Kultury i Sztuki 1945–1949, 56/25/0/11/75: Sprawozdanie miesięczne z działalności Referatu Kultury i Sztuki od dnia 1 IV do 30 IV [1945 r.].

Życie" (nr 1, maj 1945)³². Tak wspomina przedstawienie Maria Dworzaczek-Dmochowska:

Nie mogę się jeszcze oprzeć, by nie opisać wspianiałego sukcesu naszego Gimnazjum, a mianowicie przedstawienia „Karpaccy Górale”. Brał w nim udział także nasz zespół taneczny i chór, ale tylko w scenach zbiorowych, jako statyści. Główne role i całość spektaklu obsadzono przez starszych uczniów, tych z klas wyrównawczych. Główną rolę grał Żelazny, żandarma – Jasio Haftek, zbójników Michał Rolski, Adam Piechura, Jacek Kujawski, Janek Kotkowski, Staszek Żelazny i jeszcze inni, których nazwisk nie pamiętam. Kobięce role kreowały: Marysia Rolska i koleżanka o imieniu Ela czy Ewa, prześliczna dziewczyna z kasztanową kosą do kolan. Przedstawienie reżyserował prof. [Tadeusz] Hajda, zresztą wspólnie z wieloma nauczycielami (prof. Smyka [Michał], Borecka [Zofia], Stoflowa [Sztolf Łucja]). Istotnie, dziś z perspektywy czasu i »doświadczenia« teatralnego mogę ocenić to przedsięwzięcie jako wspianiałe. Nie tylko dla walorów scenograficznych, aktorskich i reżyserskich, ale także jako przejaw szlachetnych pasji kulturotwórczych naszych wychowawców i kolegów³³.

Widowisko odgrywała młodzież gimnazjalna także na scenie Sokoła³⁴. Przedstawienie to, będące pierwszym kulturalnym zrywem od zakończenia wojny, odbiło się szerokim

³² Tamże, s. 80.

³³ M. Dworzaczek-Dmochowska, *Przedświt*, [w:] Z. Konieczny, *Gimnazjum i Liceum w Przeworsku*, s. 106; por. J.J. Fąfara, *Haftek*, Rzeszów 2024, s. 76–77: Jan Haftek wspomina: „Zespół był wspianiały. »Krakowiaków i Górali« żeśmy wystawiali. Lwowiak od WF (Sztolf Tadeusz) prowadził kółko teatralne, jasełka, przedstawienia. »Królu nasz panie...« grałem Rycerza”. Andrzej Świtalski zapamiętał, że Jan Haftek grał rolę Mandatariusza (Rozmowa 9 XI 2024 r.). Z kolei Alicja Szozda zapamiętała rolę śpiewaną w wykonaniu ucznia nazwiskiem Mączka (Rozmowa 29 XI 2021).

³⁴ Rozmowa z A. Świtalskim ur. 1932, w dniu 9 XI 2024 r.

echem w lokalnej społeczności, stanowiło wielkie przeżycie dla młodzieży gimnazjalnej.

W ramach nowego systemu społeczno-politycznego obchodzono święta 1 Maja, rocznice Rewolucji Październikowej, powstania Polskiej Partii Robotniczej, bitwy pod Lenino, Dnia Nauczyciela i rocznicę urodzin Adama Mickiewicza. W przygotowywaniu programów artystycznych udzielali się członkowie chóru, zespołu muzycznego – orkiestry, kółka recytatorskiego³⁵.

3. Towarzystwo Dramatyczne

Rok 1867 to moment zwrotny w historii Galicji – uzyskanie autonomii. Polacy pod zaborem austriackim mieli odtąd prawo do używania języka ojczystego, utworzono Sejm Krajowy, Radę Szkolną Krajową, lokalne organy samorządowe – rady gmin miejskich i wiejskich. Ustawy parlamentu austriackiego gwarantowały obywatelom szereg praw i wolności, m.in. prawo stowarzyszania się i zgromadzeń. W autonomicznej Galicji powstawało i działało wiele stowarzyszeń społeczno-kulturalnych, oświatowych, dobroczynnych, sportowych, zawodowych, gospodarczych, religijnych i innych.

Pierwsza znana informacja na temat działalności teatralnej amatorów przeworszczan pochodzi z dokumentu, w którym zawarta jest prośba Władysława Świtalskiego i Jana Mazepy o pozwolenie – skierowane w połowie grudnia 1886 r. do Rady gminnej w mieście Przeworsku – na odegranie widowiska teatru amatorskiego w wolnym pomieszczeniu w budynku sądu grodzkiego³⁶. Nie jest znany tytuł odegranej sztuki, przygoto-

³⁵ Z. Konieczny, *Gimnazjum i Liceum w Przeworsku*, s. 76.

³⁶ APP, Akta miasta Przeworska, sygn. 56/137/1158, Kultura i sztuka, 1871–1916, s. 35, 38. (Prośba Władysława Świtalskiego Magistra Farmacji i Jana Mazepy do Świetnej Rady Gminnej w Przeworsku o pozwolenie na

wywanej do wystawienia z odpowiednim wyprzedzeniem. Z relacji prasowej korespondenta „Tygodnika Rzeszowskiego” wynika, że zgodę na wystawienie sztuki przyznano, a następnie cofnięto, narażając organizatorów teatru na kłopoty. Na łamach „Tygodnika Rzeszowskiego” ukazywały się częste notki o wydarzeniach w miasteczkach ówczesnego cyrkułu rzeszowskiego. O tym, co działo się w Przeworsku w końcu lat osiemdziesiątych XIX w., wiadomo z relacji nieznanego z imienia i nazwiska korespondenta „Tygodnika Rzeszowskiego”, który intrygująco opisywał wydarzenia budzącego się życia kulturalnego czy wybór burmistrza w miasteczku. Dość obszernie opisy wprowadzają w nastrój epoki, zatem przytaczam je prawie w całości.

Z życia towarzyskiego niewiele mam do zanotowania. Mimo usilnych starań kilku młodych panów, a mianowicie pp. M., W. S., L. i S. nie idzie tu jakoś życie towarzyskie, mamy jednak nadzieję, że tym panom uda się rozbudzić to życie w bieżącym kwartale. Że zaś panowie ci chcą coś zrobić, tego dowodem teatr amatorski, który urządzili i pierwsze przedstawienie amatorskie dane dnia 9 b.m. [stycznia 1887 r.] Urządzający wnieśli do Rady gminnej prośbę o zezwolenie na przedstawienie w gmachu sądowym, w mieszkaniu dawniejszym naczelnika sądu od dawna już próżno stojącym i w mieszkaniu tym urządzili scenę. Tymczasem w dniu zapowiedzianego przedstawienia, prezydium sądu rzeszowskiego wzbroniło rzeczzonego mieszkania i zakaz utrzymano pomimo telegraficznej prośby. Byli więc amatorowie w okropnym ambarasie i chcąc nie chcąc musieli cały aparat teatralny wynieść z gmachu sądowego i przenieść go do mieszkania pana

odegranie teatru amatorskiego w wolnym mieszkaniu miejskim w gmachu sądowym, 15.12.1886); Por. AMP, Księga protokołów Rady Miejskiej w Przeworsku 1881–1892, MP-DA-60, s. 95.

M., który lokal swój chętnie udostępnił i w którym się też przedstawienie jeszcze tego samego dnia odbyło³⁷.

Korespondent skupił się na utrudnianiu działalności teatralnej przez nadrzędne organa sądowe, nie podając tytułu przedstawienia. Kolejna notka o teatrze amatorskim została opublikowana 2 tygodnie później:

Tutejsze Towarzystwo dramatyczne postępuje coraz lepiej. Obecnie zapisało się 6 amateerek i 7 amatorów. Dnia 6 lutego będzie drugie przedstawienie, na które ma przybyć wiele osób z okolicy. Mamy tę niedogodność, że sala za mała³⁸.

O drugim występie miejscowego teatru amatorskiego wiadomo o wiele więcej. Znanе są tytuły sztuk, korespondent zapowiada także przyszłe miejsce widowisk:

Z Przeworska donoszą nam. Dnia 6 b. m. [lutego] odbyło się drugie przedstawienie teatru amatorskiego. Odegrane zostały trzy komedyjki: „Na wędkę”, „Jedenkroć”, „Chleb ludzi bodzie”. Przedstawienie wypadło pod każdym względem dobrze. Było na niem wiele osób z najbliższych okolic i Łańcuta, a wielu odchodziło od kasy bez biletów. Dzięki dyrektorowi dóbr przeworskich p. Poguirowskiemu [Józefowi Pogorowskiemu], będzie miało Towarzystwo zupełnie darmo salę w domu skarbowym, w której dawać będzie przedstawienia³⁹.

³⁷ „Tygodnik Rzeszowski” z 12 I 1887, nr 81, s. 2–3, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/172913/edition/164493/content> (dostęp: 13.01.2022).

³⁸ „Tygodnik Rzeszowski” z 29 I 1887, nr 83, s. 3, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/172915/edition/164495/content?ref=struct> (dostęp: 13.01.2022).

³⁹ „Tygodnik Rzeszowski” z 12 II 1887, nr 85, s. 3, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/172917/edition/164497> (dostęp: 13.01.2022).

Kolejny występ odbył się pod koniec lutego 1887 r.:

Urządza tutejsze towarzystwo dramatyczne w nowo urządzonej sali w austeryi skarbowej, przedstawienie na cele dobroczynne, na które się wiele osób z okolicy wybiera. Odegrane zostaną sztuki pt. „Narzeczone” Korzeniowskiego, „Na estradzie” Walewskiego i „Flisacy” Anczyca⁴⁰.

Dwa tygodnie później w „Tygodniku Rzeszowskim” ukazała się notka potwierdzająca, iż przedstawienia się odbyły. „Na żądanie publiczności będzie powtórzona sztuka ludowa Anczyca »Flisacy« w kwietniu”⁴¹.

Obszerny wpis w „Tygodniku Rzeszowskim” wyszedł spod pióra innego korespondenta, a dotyczył strony finansowej działalności teatru amatorskiego i celowości istnienia.

Urządzenie teatru amatorskiego winno mieć jeden cel, którym jest dobroczynność. Czyż gra amatorów tutejszych potrafi być tak dobra, aby sama przez się sprawiła inteligencji przyjemność? Nie – na przedstawienie wiecie ją cel. (...) Teatr amatorski istnieje 3 miesiące i zebrał około 170 zł, przez ten czas wszystko to utonęło w długach, których pozostało jeszcze wiele, które nie prędko spłacone zostaną. Ale to tak zawsze, gdy wszystko chce się urządzić na wielką skalę, gdy coraz nowe powstają zachcianki, coraz nowe nawet olbrzymie koszty, bez których mniej wymagający swobodnie obejść by się mogli. (...) Pisząc to proszę o umieszczenie tego w piśmie Waszem, bo chciałbym, by ten teatr amatorski odpowiadał celowi, jaki sobie założył i był

⁴⁰ „Tygodnik Rzeszowski” z 19 III 1887, nr 90, s. 3, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/172922/edition/164502/content?ref=struct> (dostęp: 13.01.2022).

⁴¹ „Tygodnik Rzeszowski” z 2 IV 1887, nr 92, s. 3, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/172924/edition/164504/content> (dostęp: 13.01.2022).

źródłem wsparcia i wspomżenia, a nie dogodzeniem własnej fantazji. (Przyp[isek]. Red[akcji].: Szanowny Korespondent jest może trochę pesymistą, ale zauważyć musimy, że należałoby, aby Towarzystwo amatorskie regularnie ogłaszało w dziennikach sprawozdania rachunkowe z przedstawień swoich w celu uwiadomienia publiczności o tem, ile i na co możliwy dochód został obrócony)⁴².

Notka potwierdza czas funkcjonowania Towarzystwa Dramatycznego – teatru amatorskiego od 15 grudnia 1886 do kwietnia 1887 r. Zarzut o braku działań dobroczynnych został odparty w następnym numerze „Tygodnika”. Korespondenta piszącego o długach teatru i wątpliwej grze aktorów zbeszał inny korespondent, stanąwszy w obronie początkującej grupy amatorów, u progu działalności borykającej się z brakiem miejsca do wystawienia sztuki, a zapewne i z prowadzeniem prób przedstawienia. Ciąg dalszy dyskusji na łamach „Tygodnika”:

Wyczytałem w Tygodniku korespondencję z Przeworska o tutejszym teatrze amatorskim (...) Co się tyczy gry amatorów, to wielka szkoda, że taki ukryty talent znajduje się w naszym miasteczku, gdzie nie ma pola do popisu, bo amatorów krytykowanie nie jest wielką sztuką. Zresztą żaden z amatorów nie ma pretensji do dobrej gry, bo trudno, ale występując każdy o ile może stara się, aby swoim obowiązkom odpowiedzieć. Co się tyczy zaś tych „kolosalnych” długów i wydatków, to się pewno korespondentowi przyśniło lub pisał w gorączce. Korespondent chciałby aby nowo zawiązane towarzystwo, które musiało wszystko sprawiać nowe, a do tego trzy razy z powodu nieprzewidzianych okoliczności scenę przenosić i na nowo urządzać, zamiast wydatki zaspokoić,

⁴² „Tygodnik Rzeszowski” z 9 IV 1887, nr 93, s. 2, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/172925/edition/164505> (dostęp: 13.01.2022).

na cele dobroczynne obracało dochód, a robotnicy i wydatki, żeby nie zostali zapłaćeni (...) Korespondent nie potrzebuje przypominać o celach dobroczynnych, bo towarzystwo, jeśli się zawiązało, wie jaki ma cel i z pewnością gdy będzie można, nie minie się z powinnością i obowiązkiem⁴³.

Budząca zainteresowanie działalność teatru amatorskiego znalazła odbicie w kolejnej notatce prasowej, z ważną informacją o chęci zalegalizowania działalności teatru – „Towarzystwa dramatycznego”:

24 b.m. [kwietnia] odbyło się przedstawienie „Flisaków” – po raz drugi, na ogólne żądanie. Amatorzy odegrali „Z rozpacz”, „Stryj przyjechał” – komedijki. Przedstawienie wypadło pod każdym względem świetnie, za co też publiczność nie szczędziła oklasków. Szczególnie otrzymał pan L. we Flisakach jako Edelstein burzę oklasków za znakomity śpiew. Teraźniejsze przedstawienie dało dowód stanowiący zachętę dla młodych amatorów, że publiczność mimo intryg pewnych ludzi i niesłusznych zarzutów jest pełną przychylności i uznania dla młodego Towarzystwa. W tych dniach zawiązuje się u nas na stałe Towarzystwo dramatyczne, a statuta zostaną przesłane Namiestnictwu do zatwierdzenia. Następne przedstawienie ma się odbyć dnia 22 b.m. [maja] w pierwszy dzień Zielonych Świątek. Jeśli pogoda posłuży, urządzi Towarzystwo dramatyczne majówkę⁴⁴.

30 maja 1887 r. Towarzystwo zapowiada wystawienie dziesiątej i jedenastej premiery. Mają to być sztuki: „Tatuś

⁴³ „Tygodnik Rzeszowski” z 16 IV 1887, nr 94, s. 2, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/172926/edition/164506/content> (dostęp: 13.01.2022).

⁴⁴ „Tygodnik Rzeszowski” z 7 V 1887, nr 97, s. 2, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/172929/edition/164509/content?ref=struct> (dostęp: 13.01.2022).

pozwolił” – komedia w 1 akcie Gustawa Mozera i „Chłopi arystokracji” Anczyca. Liczące 12 stałych członków – aktorów amatorów przedstawięń Towarzystwo powołało zarząd: Jan Końcowicz – lekarz (prezes), Jan Mazepa – urzędnik sądowy (zastępca), Władysław Świtalski – mgr farmacji (sekretarz), Jan Reyman – nauczyciel (kasjer). Reżyseria – oficjał kolejowy Zygmunt Loewenburg⁴⁵.

Towarzystwo dramatyczne zajmowało się i koordynacją występów wędrownych grup teatralnych, dostarczało także rozrywki organizując (lub współorganizując z Towarzystwem dramatycznym z Jarosławia⁴⁶) zabawy ogrodowe i wystawy. W czerwcu tego roku do Przeworska przybył teatr objazdowy Henryka Lasockiego, dyrygenta, aktora, od 1881 prowadzącego własny zespół teatralny wystawiający głównie opery i operetki, z którymi objeżdżał miasta Galicji⁴⁷. Korespondent wymienił kilka tytułów oper dramatycznych, komicznych i komedii z repertuaru teatru: „Baron cygański”, „Halka”, „Dzwony z Corneville”, „Fatinica”, „Bracia Lerche”, „Mąż z grzeczności”, „Kościuszek pod Racławicami” Władysława Anczyca obraz historyczno-ludowy. Nie zanotował, czy zespół odegrał wszystkie bądź wybrane z wymienionych sztuk. Towarzystwo Dramatyczne przyczyniło się do występów innego teatru objazdowego – prywatnej trupy wędrownej Emila Baczyńskiego⁴⁸, która prezentowała się w Przeworsku 17 listopada 1887 r.

⁴⁵ „Tygodnik Rzeszowski” z 28 V 1887, nr 100, s. 2, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/172932/edition/164512/content?ref=struct> (dostęp: 13.01.2022).

⁴⁶ „Tygodnik Rzeszowski” z 23 VI 1887, nr 104, s. 2, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/172936/edition/164516/content> (dostęp: 13.01.2022).

⁴⁷ *Słownik biograficzny teatru polskiego*, s. 366.

⁴⁸ Emilian Baczyński (1834–1907) sufler, aktor, dyrektor teatru polskiego w Żytomierzu, kierował zespołem teatralnym rosyjsko-ukraińskim, z którym objeżdżał miasta prowincji galicyjskiej. *Słownik biograficzny teatru polskiego*, s. 13.

Za staraniem tutejszego towarzystwa dramatycznego, dało towarzystwo p. Emila Baczyńskiego w dniu 17.11 przedstawienie na dochód banku ratunkowego w Poznaniu. Brak należytego oświetlenia ulic daje się nam dobrze we znaki. Podczas pobytu teatru p. Baczyńskiego publiczność wracając z teatru, była na nieprzyjemne kolizje narażona z powodu ciemności egipskich i już o dziesiątej żadna się lampa nie świeciła⁴⁹.

Od końca listopada 1887 r. „Tygodnik Rzeszowski” zapowiadał organizację wystawy przeglądowej bydła i koni włościańskich, którą zainicjował Oddział łańcucko-jarosławski Towarzystwa Gospodarczego na czele z prezesem Władysławem Koziebrodzkim⁵⁰. Prezesem wystawy został książę Andrzej Lubomirski. Termin i miejsce wystawy ustalono na drugą połowę maja 1888 r. w ogrodzie pałacowym Lubomirskich w Przeworsku⁵¹. W programie w pierwszym jej dniu (26 maja 1888) w części rozrywkowej zaplanowano przedstawienie amatorskie, w dniu drugim loterię fantową⁵². Dwa tygodnie później w „Tygodniku” opublikowana została relacja z wystawy, sporządzona przez korespondenta o inicjałach „W.S.”:

⁴⁹ „Tygodnik Rzeszowski” z 26 XI 1887, nr 126, s. 2, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/172958/edition/164538/content> (dostęp: 27.01.2022).

⁵⁰ Władysław Koziebrodzki ur. 1839 r. w Kołodziejówce, zm. 1893 r. w Chłopicach, absolwent Instytutu Technicznego w Krakowie, uczestnik powstania styczniowego, dramaturg, publicysta, poseł na sejm. *Polski słownik biograficzny*, t. XIV, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1968–1969, s. 616–618. Wersja elektroniczna: <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/wladyslaw-koziebrodzki> (dostęp: 27.01.2022).

⁵¹ „Tygodnik Rzeszowski” z 19 XI 1887, nr 125, s. 3, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/172957/edition/164537/content> (dostęp: 27.01.2022).

⁵² „Tygodnik Rzeszowski” z 19 V 1888, nr 151, s. 2, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/172982/edition/164562/content> (dostęp: 27.01.2022).

Wieczorem odbyło się przedstawienie amatorskie, na którym amatorzy odegrali komedye hr. Wł. Koziembrodzkiego „Czy z powołania?” i „Lorenzo i Jessyka” komedijkę [Lucjana] Kwiecińskiego. Obecny był Koziembrodzki⁵³.

Od połowy grudnia 1886 do maja 1888 r. Towarzystwo dramatyczne w Przeworsku przygotowało łącznie 13 premier, głównie 1-aktowych komedii. Zne są tytuły wystawianych sztuk oprócz pierwszej, której premiera odbyła się w grudniu 1886 r.

Na potrzeby sali teatralnej aktorzy amatorzy początkowo planowali wykorzystać wolne pomieszczenie w budynku sądu grodzkiego⁵⁴. Przedstawienia odbywały się w budynku „domu skarbowego”, „austeryi skarbowej”, tj. oberży przebudowanej gruntownie w połowie XIX w., w której następnie mieścił się urząd skarbowy⁵⁵, a od 1899 r. c.k. Starostwo Powiatowe w Przeworsku⁵⁶.

⁵³ „Tygodnik Rzeszowski” z 2 VI 1888, nr 153, s. 2, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/172983/edition/164563/content?ref=struct> (dostęp: 27.01.2022).

⁵⁴ „Był to okazały budynek murowany, piętrowy, ze sklepieniami pomieszczeniami na parterze. Przez środek parteru przechodziła obszerna sień przelotowa, dawniej zajezdnia. W okresie przedrozbiorowym użytkowany był przez sądy ziemskie przeworskie. Po rozbiroze Polski władze austriackie zajęły go na c.k. Sąd Grodzki oraz więzienie. Po odzyskaniu niepodległości służył do roku 1938 jako pomieszczenie Sądu Grodzkiego” (J. Benbenek, *Ekspozaty muzealne o dziejach Przeworska*, Przeworsk 1983, s. 167).

⁵⁵ Rozmowa z A. Świtalskim ur. 1932, w dniu 9 XI 2024 r.

⁵⁶ https://zabytek.pl/pl/obiekty/g-282548/dokumenty/PL.1.9.ZIPOZ.NID_N_18_EN.317350/2 (dostęp: 09.09.2024); AMP, Z. Bieńkowska, T. Piekarz, I. Zając, *Studium historyczno-urbanistyczne (Katalog zabudowy)*, Jarosław 1989, MP-OP-337, s. 100–102; A. Świtalski, *Dzieje przeworskiej oberży, „Życie przemyskie”* z 18 IV 1984, nr 16 (851), s. 6.

Il. 1. Budynek austerii skarbowej, od 1899 C.K. Starostwo Powiatowe w Przeworsku – tu odbywały się przedstawienia Towarzystwa Dramatycznego w 1887 r. (Pozdrowienia z Przeworska. C.k. Starostwo. Pocztówka z obiegu, wydana nakładem M.G. Rosenfelda z Przemyśla) Po 1899 r. [w:] AMP, L. Trybalski, Przewodnik po mieście Przeworsku 1939 rok, MP-PA-401

Dalsza kwerenda „Tygodnika Rzeszowskiego” nie przyniosła kolejnych informacji na temat kontynuacji działalności Towarzystwa Dramatycznego. Natomiast już w 1891 pojawia się doniesienie o inicjatywie nowego stowarzyszenia – Towarzystwa Kasynowego. Obie te działalności łączą osoby przeworskiej inteligencji: Jana Końcowicza – lekarza, burmistrza miasta w latach 1879–1883⁵⁷, prezesa Towarzystwa Dramatycznego, członka wydziału (tj. zarządu) Towarzystwa Kasynowego,

⁵⁷ S. Kozak, *Mieszkańcy Przeworska w latach 1867–1914. (Zagadnienia społeczne i demograficzne)*, Przeworsk 2010, s. 33.

a w przyszłości wiceprezesa Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, oraz Jana Mazepy – urzędnika sądowego, późniejszego działacza „Sokoła”, a także Władysława Świtalskiego – farmaceuty, właściciela apteki i burmistrza miasta w latach 1898–1919⁵⁸.

4. Towarzystwo Kasynowe

W Przeworsku działało Towarzystwo Kasynowe. Podobne organizacje kulturalne powstawały i działały w innych miastach Galicji, np. w Łąncucie, Strzyżowie, Tyczynie, Błażowej⁵⁹. Archiwum ani kronika Towarzystwa Kasynowego w Przeworsku nie zachowały się. Nieliczne wzmianki w prasie, pojedyncze dokumenty Towarzystwa czy wspomnienia pozwoliły naszkicować działalność społeczności skupionej w Towarzystwie.

Nazwa „kasyno” wywodzi się od włoskiego *casino* – „mały domek”. Grupy osób wywodzące się z inteligencji mieszczańskiej, urzędnicy państwowi, oficjaliści, tj. urzędnicy zarządzający prywatnymi majątkami ziemskimi, przedstawiciele wolnych zawodów gromadzili się w towarzystwach kulturalnych, posiadających osobną siedzibę. Członkowie stowarzyszeń opłacali miesięczne składki i spotykali się regularnie na posiedzeniach oraz przy okazji wydarzeń. Spotykano się w celach towarzyskich, kulturalnych; organizowano koncerty, spektakle teatralne, odczyty, wieczornice, zabawy taneczne, bale karnawałowe i poczęstunki okolicznościowe. Towarzystwa kulturalne gromadziły i udostępniały księgozbiór, prenumerowały prasę;

⁵⁸ Tamże.

⁵⁹ J. Kluz, Łańcuckie Kasyno Urzędnicze: http://www.lancut.pl/asp/pliki/Sciezka_dydaktyczna/kasyno_urzednicze_opracowanie_j_kluz.pdf; M. Bober, *Towarzystwo Kasynowe w Strzyżowie w latach 1898–1927*, „Strzyżowski Rocznik Muzealny” 2017, T. III, s. 184–203.

w siedzibie towarzystwa można było skorzystać z książek i gazet, zagrać w gry towarzyskie (np. gry karciane czy bilard). Zależnie od grupy społecznej zrzeszającej się w towarzystwach, stowarzyszeniach, w swej siedzibie – kasynie, nazywano dany budynek: kasynem mieszczańskim, urzędniczym, wojskowym, ziemiańskim czy kasynem Cukrowni – przykład z Przeworska. Kasyno pełniło rolę swoistego „elitarnego domu kultury”, do którego wstęp mieli w pierwszej kolejności członkowie opłacający składki i osoby z ich ścisłego otoczenia. Towarzystwo Kasynowe gromadziło w kasynie (stanowiącym własność towarzystwa lub wynajmowanym) mieszkańców miasta – urzędników państwowych, oficjalistów, nauczycieli, przedstawicieli wolnych zawodów – lekarzy, aptekarzy, kupców, adwokatów, pracowników kolei, przedstawicieli duchowieństwa. W siedzibie Towarzystwa podawano posiłki, czym trudniła się zwykle osoba prowadząca lokal gastronomiczny w mieście. Lokal towarzystwa kasynowego mógł być wynajmowany, co stanowiło źródło dochodu⁶⁰.

W Przeworsku Towarzystwo Kasynowe prowadziło bibliotekę i posiadało własną salę. Pierwsza wzmianka o działalności Towarzystwa pochodzi z 1891 r. W dniu 3 maja 1891 r., w 100-letnią rocznicę Konstytucji 3 Maja odbył się wieczorek muzykalno-dramatyczny, z koncertem fortepianowym na 4 ręce i śpiewanymi solo utworami, w drugiej jego części wystawiono sztukę Władysława Anczyca „Chłopi arystokracji”⁶¹. Zaś 2 grudnia tego roku, na okoliczność 36. rocznicy śmierci Adama Mickiewicza, z inicjatywy Kółka śpiewackiego odbył się wieczorek z bogatym programem.

⁶⁰ J. Hoff, *Spółeczność małego miasta galicyjskiego w dobie autonomii*, s. 104–105.

⁶¹ Kronika, *Z Przeworska donoszą nam...*, „Gazeta Rzeszowska” z 3 V 1891, nr 15, s. 4, <https://www.pbc.rzeszow.pl/dlibra/publication/4903/edition/4501/content?ref=desc> (dostęp: 21.02.2024).

Chór męski zaprezentował arie Stanisława Moniuszki i Jana Ławrowskiego, wybrzmiały utwory muzyczne na fortepian i skrzypce. Odegrano sztukę „Łobzowanie” Władysława Anczyca⁶².

Wieczorek „ku uczczeniu nieśmiertelnego Adama” był na tyle atrakcyjny, iż ukazała się jedna jeszcze relacja w dwutygodniku „Gazeta Jarosławska”⁶³. Korespondent ukrywający się pod inicjałem „(R)” podzielił się również refleksjami z przedstawienia „Łobzowanie”:

Piękny widok przedstawił się publiczności, gdy po półgodzinnej pauzie podniesiono kurtynę. W gustownych strojach krakowskich wijąc wianuszki i śpiewając ukazały się trzy drużki, istnie trzy boginie. Uroczą drużką była pani Cyb.[ulska], z którą dzielnie konkurowały pp. Lib. i Nest[orowicz]. Zosię dobrze odegrała p. O. Nest.[orowicz], a wcale udatną kumoszką była p. Sal. Z panów świetnie grał p. Kam., a znakomitym był Protazy p. Röhr. Pomniejsze role również były dobrze obsadzone. Przy każdym numerze oklaskom i wywoływaniom nie było końca. Publiczność z miasta i okolicy bardzo licznie się zgromadziła. Ale i nie brakło reprezentantów szlachty, bo księżę ordynat Lubomirski i hr. Potocki byli uczestnikami wieczorku. Dochód przeznaczono na weteranów z 1831 r.⁶⁴

⁶² Korespondencya „Gazety Rzeszowskiej”, Przeworsk, 2 grudnia (D.), „Gazeta Rzeszowska” z 6 XII 1891, nr 40, s. 2 <https://www.pbc.rzeszow.pl/dlibra/publication/4903/edition/4501/content?ref=desc> (dostęp: 21.02.2024).

⁶³ Korespondencie... Przeworsk w grudniu 1891, „Gazeta Jarosławska. Dwutygodnik ekonomiczno-polityczny” z 15 XII 1891, nr 5, s. 5 <https://www.pbc.rzeszow.pl/dlibra/publication/3530/edition/3245/content?ref=desc> (dostęp: 21.02.2024).

⁶⁴ Tamże.

W sylwestrowy wieczór 1891 r. w kasynie odbyło się spotkanie, w trakcie którego odegrano komedię A. Fredry pt. „Świeczka zgasła”. Następnie tańce „przeciągnęły się do 1 rano”⁶⁵.

W lutym 1892 r. odbyły się wybory do wydziału Towarzystwa Kasynowego. Prezesem został Stanisław Głębocki – naczelnik sądu, zastępcą – naczelnik stacji Karol Röhr, sekretarzem – aptekarz Władysław Świtalski, kasjerem – oficjalista Władysław Nestorowicz. Ponadto w skład wydziału weszli: dr Jan Końcowicz, dr Bolesław Zborowski – adwokat i Jan Wodecki – notariusz⁶⁶. Podczas posiedzenia uchwalono organizację dwóch wieczorków, tzw. „wełnianych”⁶⁷.

Kolejne przedstawienia odbyły się w siedzibie Towarzystwa Kasynowego w lipcu 1892 r. Odegrano trzy 1-aktowe komedie: „Pierwej mama”, „Gałązka jaśminu” i „O Józie!” Ten sam korespondent „R” w „Gazecie Jarosławskiej” zamieścił entuzjastyczną recenzję:

Publiczność zachwycona była grą panny Madejskiej i panny Świętelskiej, również bardzo dobrze grały panie Röhr, Cybulska, Kretschman i Nestorowicz. Również panowie dotrzymywali placu paniom, a to pp. Kwiatkowski, Madejski, Röhr, Saloni, Zborowski. Toteż przedstawienie wypadło pod każdym

⁶⁵ Korespondencye... Przeworsk w styczniu 1892, „Gazeta Jarosławska” z 1 II 1892, nr 8, s. 2 <https://www.pbc.rzeszow.pl/dlibra/publication/3531/edition/3246/content?&ref=desc> (dostęp: 21.02.2023).

⁶⁶ Korespondencye... Przeworsk w lutym, „Gazeta Jarosławska” z 15 II 1892, nr 9, s. 2 <https://www.pbc.rzeszow.pl/dlibra/publication/3531/edition/3246/content?&ref=desc> (dostęp: 21.02.2023).

⁶⁷ Wieczorki wełniane – spotkania towarzyskie, podczas których wykluczone były toalety balowe pań; miały one występować w skromnych strojach – „wełnianych”. Moda ta nastąpiła po powstaniu styczniowym; zubożenie społeczeństwa spowodowało zmianę stylu życia (J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, *Słownik języka polskiego*, t. VII, Warszawa 1919, s. 559).

względem bardzo dobrze. Po przedstawieniu nastąpiły tańce, które trwały do rana. Spodziewamy się, że wydział Kasyna zajmie się tem, aby przedstawienia odbywały się częściej, tembardziej że sił artystycznych u nas nie brak i przedstawienia amatorskie cieszą się ogromnym powodzeniem⁶⁸.

W październiku 1892 r. Przeworsk opuścił, przeniesiony do Krakowa, Karol Röhr – wiceprezes Towarzystwa i naczelnik stacji kolejowej w Przeworsku. W pożegnalnej „wspólnej uczcie” wzięło udział 30 członków Kasyna⁶⁹.

W roku 1892 założono w Przeworsku Towarzystwo Mieszczan Chrześcijańskich „Gwiazda”, a rok później Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”; działało nadal Towarzystwo Kasynowe. W 1903 r. w ramach działalności tych trzech Towarzystw, 8 lutego w sali „Sokoła” zorganizowano występ teatru złożonego z „amatorów – wieśniaków” z Tryńczy. Zaprezentowano dwie sztuki Władysława Anczyca „Błązek opętany” i „Chłopi arystokraci”, a także dialog na podstawie wiersza Kornela Ujejskiego pt. „Za służbą”. Co istotne, reżyserią zajął się nauczyciel ludowy z Tryńczy, nazwiskiem Firla, uczeń szkoły dramatycznej Stanisława Knake-Zawadzkiego – aktora i dramaturga, założonej w Krakowie w 1898 r.⁷⁰

Do 1892 r. w Towarzystwie Kasynowym przygotowano co najmniej 6 premier. W zbiorach Muzeum w Przeworsku

⁶⁸ Korespondencje... Przeworsk w Lipcu, „Gazeta Jarosławska” z 15 VII 1892, nr 19, s. 2, <https://www.pbc.rzeszow.pl/dlibra/publication/3531/edition/3246/content?&ref=desc> (dostęp: 21.02.2023).

⁶⁹ Kronika... Towarzystwo Kasynowe w Przeworsku..., „Gazeta Jarosławska” z 15 X 1892, nr 25, s. 3, <https://www.pbc.rzeszow.pl/dlibra/publication/3531/edition/3246/content?&ref=desc> (dostęp: 21.02.2023).

⁷⁰ Sprawy bieżące Związku pol. gimnastycznych Tow. sokolich w Austrii. Przeworsk, „Przewodnik gimnastyczny Sokół” z III 1903, nr 3, s. 22–23; *Słownik biograficzny teatru polskiego*, s. 303–304.

znajduje się fotografia, z podpisem: „Rodzina Nestorowiczów”. Zbiorowy portret aktorów w kostiumach – stylizowanych strojach krakowskich⁷¹: 8 kobiet i 8 mężczyzn w strojach, 5 osób orkiestry oraz postać kobieca w stroju cywilnym, zapewne reżyser. Kasjerem Kasynowego był Władysław Nestorowicz, w sztuce „Łobzowanie” grała Maria Nestorowicz, zaś Stanisława Arvayowa (ur. 1867 r.) – z domu Nestorowicz, siostra Marii, reżyserowała przedstawienie (o czym mowa w rozdziale poświęconym Towarzystwu „Sokół”).

Il. 2. „Rodzina Nestorowiczów”. Portret zbiorowy aktorów Towarzystwa Kasynowego – po przedstawieniu „Łobzowanie” W. Anczyca, Przeworsk 1891 (?). MP-F-717

⁷¹ Por. T. Seweryn, *Strój Krakowiaków Wschodnich. Atlas Polskich Strojów Ludowych*, Cz. V, z. 9, Wrocław 1960, s. 32.

Fotografię można zatem przypisać do okresu działalności teatru amatorskiego w ramach Towarzystwa Kasynowego bądź do okresu późniejszego, na kiedy przypada działalność teatralna Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” i wystawianie przedstawień na sali w gmachu „Sokoła”. Skład aktorów – amatorów może wskazywać na obsadę sztuki Anczyca „Łobzowianie” (9 ról, pary druhen i drużbów, muzyka).

Il. 3. Budynek kasyna urzędniczego (Towarzystwa Kasynowego)
w Przeworsku, ul. Ogrodowa 4, 2025 r. Fot. K. Ignas

Od pierwszej wzmianki na temat działalności Towarzystwa Kasynowego (1891) wiadomo, iż posiadało ono własną siedzibę – salę, w której znajdował się księgozbiór i gdzie odbywały się przedstawienia. Otóż istniały w Przeworsku dwa kasyna:

kasyno Cukrowni i kasyno urzędnicze. „Kasyno Urzędnicze” w Przeworsku w latach trzydziestych XX w. mieściło się w wynajętym domu stolarza, Józefa Muchy, przy ul. Ogrodowej 4 (wcześniejsze numery tego budynku: 260, 461), o czym wspomina notariusz Paweł Stepkiewicz⁷². Budynek zachował się do czasów współczesnych. W roku 1938 odbyła się tam uroczysta kolacja pożegnalna starosty, Władysława Petzelta⁷³, który pełnił urząd w Przeworsku w latach 1935–1936, a został przeniesiony przez Ministra Spraw Wewnętrznych do Dobromiła⁷⁴. Jest to ostatnia odnaleziona wzmianka pisana na temat aktywności członków Towarzystwa Kasynowego.

5. Towarzystwo Mieszczan Chrześcijańskich „Gwiazda”

„Gwiazda Przeworska Stowarzyszenie Mieszczan Chrześcijańskich pod opieką św. Józefa” oficjalnie powstało 13 listopada 1892 r.⁷⁵ Należeli do „Gwiazdy” ludzie dorośli i starsi: mieszkańcy Przeworska i okolic – mieszczenie, księża, urzędnicy, nauczyciele, rzemieślnicy, kupcy trudniący się handlem, pracownicy Cukrowni; warunkiem było wyznanie chrześcijańskie i przyjęcie przez wydział (zarząd) stowarzyszenia⁷⁶. Każdorazowo do organizacji zabawy, festynu, majówki itp. powoływano

⁷² AMP, P. Stepkiewicz, *Gawędy o starym Przeworsku*, Przeworsk 1980, MP-OP-163, s. 112; Spis ludności za 1921 r. MP-DA-162: Józef Mucha, stolarz, ur. 1866 r.

⁷³ AMP, P. Stepkiewicz, *Gawędy o starym Przeworsku*, s. 12.

⁷⁴ „Gazeta Lwowska” z 3 VI 1936, nr 125, s. 2. <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/plain-content?id=44445> (dostęp: 22.02.2023).

⁷⁵ J. Krogulecki, *Towarzystwo Mieszczan Chrześcijańskich ‘Gwiazda’ w Przeworsku 1892–1926: z krótkim szkicem dziejów miasta Przeworska z okazji Obchodu uroczystości 35-letniego istnienia Towarzystwa*, Przeworsk 1926, s. 9–10.

⁷⁶ AMP, Statuta „Gwiazdy Przeworskiej” Stowarzyszenia mieszczan chrześcijańskich pod opieką Św. Józefa, Przeworsk Nakładem Stowarzyszenia „Gwiazdy Przeworskiej” 1905, s. 4–5. MP-DA-199.

komitet organizacyjny złożony z kilku osób. W 1894 r. po raz pierwszy do komitetu zajmującego się urządzeniem „wieczorku dramatycznego” wybrano: Bolesława Zborowskiego, Władysława Świtalskiego, Jana Mazepę, Jana Kroguleckiego, Michała Pretoriusa. Na początku 1898 r. uchwalono stały komitet, „który by się zajmował przedstawieniami teatralnymi”, w składzie: Antoni Rzepecki, Franciszek Kogut, Stanisław Witkowski, Marcin Lisiewicz, Władysław Rolski⁷⁷. Spektakle odbywały się w sali Towarzystwa Kasynowego, plenerowo podczas festynów w ogrodzie – parku Książąt Lubomirskich oraz w siedzibie „Gwiazdy”, w tzw. Baumanówce, domu stojącym na rogu Małego Rynku i ul. Bernardyńskiej. Już w 1908 r., w związku z rozwojem Stowarzyszenia, podjęto starania o budowę nowej siedziby czy sali ze sceną, garderobami i ubikacjami; zakupiona została działka i sporządzono plany nowego budynku. Wybuch I wojny światowej spowodował zastój w działalności „Gwiazdy”; budynek Baumanówki został zniszczony wskutek kwaterunku wojsk, wyposażenie uległo rozproszeniu, od 1917 r. mieścił się tam konsum mieszczański. Po zakończeniu wojny skromne fundusze Towarzystwa przeznaczono na remont budynku⁷⁸. W budynku „Gwiazdy” w 1938 r. mieściły się: „sala duża” ze 100 krzesłami, czytelnia, sala bilardowa, poczekalnia z garderobą, kręgielnia oraz bufet⁷⁹. Biblioteka „Gwiazdy” w sierpniu 1939 r. licząca 1377 tomów, podczas okupacji uległa zniszczeniu wraz z wyposażeniem czytelnii⁸⁰.

⁷⁷ APP, Towarzystwo Mieszczan Chrześcijańskich „Gwiazda” w Przeworsku. Księga protokołów „Gwiazdy” 1892–1906, sygn. 56/418/2, k. 32, 93.

⁷⁸ J. Krogulecki, *Towarzystwo Mieszczan Chrześcijańskich ‘Gwiazda’*, s. 13–16.

⁷⁹ APP, Towarzystwo Mieszczan Chrześcijańskich „Gwiazda” w Przeworsku. Inwentarz Tow. Gwiazda w Przeworsku 9 VIII 1938 r., sygn. 56/418/13.

⁸⁰ APP, Towarzystwo Mieszczan Chrześcijańskich „Gwiazda” w Przeworsku. Do Inspektoratu Szkolnego w Przeworsku 18.09.1945 r. (Informacje na

Księga: „Protokoły posiedzeń Wydziału i Walnych Zgromadzeń Towarzystwa przeworskiego Gwiazda”, za lata 1892–1906, (w zbiorach Archiwum Państwowego w Przemyśle) daje obraz działalności „Gwiazdy” w odniesieniu do teatru.

Il. 4. Budynek „Gwiazdy”, lata 50. XX w.
Fot. Andrzej Łokaj, MP-F-1112

Pierwsze takie zgromadzenie odbyło się 11 grudnia 1892 r. W czerwcu następnego roku działacze „Gwiazdy” zorganizowali występ teatru – wędrownej trupy Emila Baczyńskiego,

temat stanu biblioteki. Pozostało 110 tomów, wypożyczonych przed rozpoczęciem działań wojennych przez członków.), sygn. 56/418/9.

już wcześniej goszczącego w Przeworsku⁸¹. Protokoły zawierają skrupulatne sprawozdania kasowe – obrachunki przedstawień, przychody z biletów wstępu i bufetu towarzyszącego oraz rozchody – np. koszty wypożyczenia kostiumów z Przemysła czy koszty „oczyszczenia sali kasynowej”⁸². Nie zawsze wymieniane są tytuły przedstawień. Z protokołów wiadomo, że przedstawienia amatorskie odbyły się w czerwcu 1896 r.⁸³, jesienią 1897 r.⁸⁴, 13 lutego 1898 r. „przedstawienie wraz z tańcami w lokalu własnym Gwiazdy”⁸⁵, 4 kwietnia 1898 r.⁸⁶, 5 marca 1899 r.⁸⁷ W 1900 r. komitet teatralny „Gwiazdy” podjął się urządzić przedstawienie w swoim gronie. Wybrano 2-aktową „sztuczkę” *Hizopa Ziółko* (Władysława Łozińskiego) pt. „Przybłęda”⁸⁸. Przedstawienie do skutku doprowadził August Ferens, nie będący członkiem „Gwiazdy”, któremu płacono za zajmowanie się przedstawieniami; odbyło się w sali kasynowej 20 maja

⁸¹ APP, Towarzystwo Mieszczan Chrześcijańskich „Gwiazda” w Przeworsku. Księga protokołów „Gwiazdy” 1892–1906, sygn. 56/418/2, k. 15.

⁸² Tamże, k. 147.

⁸³ Tamże, k. 65. „Przewodniczący wnosi, aby Panu Ignacemu Rzepeckiemu wydział uchwalił złożyć podziękowania za gorliwe zajęcie się urządzeniem amatorskiego przedstawienia jak nie mniej innym członkom, którzy tem się zajęli”.

⁸⁴ Tamże, k. 87. „Członkowie Gwiazdy żądają urządzenia przedstawienia amatorskiego. Uchwalono urządzić przedstawienie amatorskie, a na reżysera uchwalono zaprosić p. Krzyżanowskiego z Jarosławia”. Leopold Krzyżanowski, powstaniec styczniowy, był właścicielem wypożyczalni książek i prowadził kolekturę loteryjną w Jarosławiu (K. Gottfried, *Jarosław. Dzieje miasta od jego początków do 1939 r.*, Jarosław 2019, s. 358). Pani kustosz Zofii Koste-Bieńkowskiej z Muzeum w Jarosławiu dziękuję za informacje biograficzne o L. Krzyżanowskim.

⁸⁵ Tamże, k. 96.

⁸⁶ Tamże, k. 98.

⁸⁷ Tamże, k. 111.

⁸⁸ Tamże, k. 143.

1900 r.⁸⁹ Do czasu oddania do użytku własnej sali „Gwiazdy” w budynku Baumanówki, przedstawienia odbywały się w sali Towarzystwa Kasynowego. Z niedatowanej ulotki – zaproszenia wnioskujemy, że od kwietnia 1896 (data pierwszej wzmianki nt. przedstawienia amatorskiego zorganizowanego przez Towarzystwo⁹⁰) do 1901 (rok udostępnienia Baumanówki) w sali kasynowej odegrano jeszcze trzy utwory dramatyczne: „Pupil pupila” Adolfa Abrahamowicza „Łobzowanie” i „Błązek opętany” W. Anczyca⁹¹.

Kolejne spektakle wystawiane przez „Gwiazdę” we wrześniu 1900 r. to „Piosnka wujaszka”, „Żywy nieboszczyk” i „Radcy pana radcy”⁹². Przedstawienia, których tytułów nie wymienia się, wystawiane są w marcu⁹³, kwietniu⁹⁴, maju 1901⁹⁵. Towarzystwo wykazywało dbałość o warunki wystawiania przedstawień: w czerwcu Antoni Rarogiewicz ma za zadanie zająć się sprawieniem nowej sceny⁹⁶. Z zestawień finansowych wynika, że organizacja przedstawień i towarzyszących im bufetów przynosiła dochody. Wydatki, które ponosiło

⁸⁹ Tamże, k. 144,147.

⁹⁰ Tamże, k. 65.

⁹¹ APP, Akta Józefa Benbenka. Towarzystwo Mieszczan Gwiazda, sygn. 56.1522.56: „Towarzystwo Mieszczan Gwiazda urządza dnia 20. marca br. w sali kasynowej w Przeworsku Przedstawienie amatorskie Program: 1. »Pupil Pupila« komedia w I akcie przez A. Abrahamowicza 2. »Łobzowanie« obrazek ludowy w I akcie ze śpiewami 3. »Błązek opętany« krotchwila w I akcie ze śpiewami. Ceny miejsc: Bliższe krzesła 1 złr. Dalsze miejsca 50 ct Stożące 25 ct Początek o 7 wieczór” [podpis nieczytelny].

⁹² APP, Towarzystwo Mieszczan Chrześcijańskich „Gwiazda” w Przeworsku. Księga protokołów posiedzeń Wydziału i Walnych Zgromadzeń „Gwiazdy” 1892–1906, sygn. 56/418/2, k. 150.

⁹³ Tamże, k. 176.

⁹⁴ Tamże, k. 179.

⁹⁵ Tamże, k. 183.

⁹⁶ Tamże, k. 189.

Towarzystwo, to: koszty muzyki, fryzjera, dekoracji, afiszów, lamp, papieru, policjanta, stróża, przekąsek. W sezonie letnim mieszczanie organizowali festyny w ogrodzie J.O. Księstwa Lubomirskich. 4 sierpnia 1901 r. odbył się festyn z atrakcjami: bufetem damskim, bufetem męskim, pocztą festynową, strzelnicą, kołem szczęścia, wyścigami w workach, wspinaniem na maszt, zabawą w obręcze. Wieczorem (godz. 20) wystawiono dwie sztuki komediowe: „Kominiarz i młynarz, czyli zawalenie wieży” Jana Nepomucena Kamińskiego oraz „Piosnka wujaszka” Aleksandra Fredry. Miejsce spektaklu oświetlono pochodniami. Obowiązywały bilety wstępu na miejsca siedzące i miejsca stojące⁹⁷. Kolejne przedstawienia odbyły się we wrześniu i dwukrotnie w październiku⁹⁸. W protokole zawierającym rozliczenie przedstawienia podjęto decyzję o wyborze komisji mającej za zadanie „wybieranie sztuczek”, tj. ustalanie repertuaru, w skład której wchodził: Piotr Nie spodziański, Leopold Maksymczuk, Kazimierz Krogulecki⁹⁹.

W marcu i kwietniu 1902 r. zaprezentowano 2 przedstawienia, tytuły nie są podane¹⁰⁰. Kwiecińskie wzbudziło zadowolenie: wydział „Gwiazdy” „uchwala podziękowanie p.p. amatorom i P.P. amatorkom” oraz „uchwala dwa przyjęcia rocznie”, tj. poczęstunek, jako formę podziękowania aktorom za udział w przedstawieniach¹⁰¹. Po przedstawieniu 27 kwietnia w niedzielę, po Wielkim Poście, były tańce¹⁰². Dochód z tego przedstawienia przeznaczono dla biednych dzieci, którymi opiekowały się

⁹⁷ Tamże, k. 191–194, 196.

⁹⁸ Tamże, k. 200, 203, 205.

⁹⁹ Tamże, k. 204.

¹⁰⁰ Tamże, k. 219–220.

¹⁰¹ Tamże, k. 221.

¹⁰² Tamże, k. 222.

przeworskie Siostry Miłosierdzia¹⁰³. W sierpniu 1902 r. zorganizowano festyn z wieczornymi widowiskami, odegrano „Chłopów arystokratów” i „Błązka opętanego”. „Rerzyszerstwo [sic!] na prośbę wydziału objął Wincenty Fellner”¹⁰⁴. W gronie mieszczan przygotowano tzw. „żywe obrazy”. 11 sierpnia 1902 w ramach obchodów bitwy pod Grunwaldem, Towarzysze „Gwiazdy” przygotowali bogaty program. Rozpoczynał się od strzałów z moździerza o 5 rano (tzw. pobudka), następnie hejnał z wieży kościelnej, nabożeństwo, pochód Towarzyszy „Gwiazdy” pod Magistrat (budynek Ratusza) i do siedziby „Gwiazdy”. Wieczorem odbył się wieczorek muzykalno-wokalny z „obrazem dramatycznym z żywych osób zrobionym”¹⁰⁵. Kolejne informacje: 19 października i 7 grudnia – przedstawienie na 10-lecie istnienia „Gwiazdy”¹⁰⁶. W styczniu 1903 r. w protokole z rozliczeniem przedstawienia z 25 stycznia mowa o konieczności asystencji straży pożarnej przy każdym przedstawieniu i ujęciu tego wydatku w kosztach oraz o podziękowaniu dla „pań amatorów”¹⁰⁷. Następne występy: w marcu¹⁰⁸, lipcu¹⁰⁹, sierpniu¹¹⁰. W 1904 uchwalono na zebraniu „Gwiazdy” odegrać 2 sztuczki: „Dzwonek Świętej Jadwigi” i „Nasze bziki”¹¹¹, które zapewne odgrywano po raz kolejny w sierpniu¹¹² i wrześniu (z tańcami po przedstawieniu)¹¹³. W roku 1905 Towarzystwo zorganizowało

¹⁰³ Tamże, k. 223.

¹⁰⁴ Tamże, k. 225.

¹⁰⁵ Tamże, k. 226–227.

¹⁰⁶ Tamże, k. 230.

¹⁰⁷ Tamże, k. 232.

¹⁰⁸ Tamże, k. 240–241.

¹⁰⁹ Tamże, k. 244.

¹¹⁰ Tamże, k. 245.

¹¹¹ Tamże, k. 250.

¹¹² Tamże, k. 259.

¹¹³ Tamże, k. 260–261.

letni festyn w ogrodzie Księstwa Lubomirskich, z wodewilem Konstantego Krumłowskiego „Królowa Przedmieścia”, któremu towarzyszył chór i orkiestra straży pożarnej z Pruchnika¹¹⁴. Jak można sądzić, spektakl ten z muzyką powtórzono w sierpniu¹¹⁵ i październiku tegoż roku¹¹⁶. Kolejny protokolowany rok działalności, 1906, obfitował w wydarzenia w związku z uroczystością poświęcenia sztandaru „Gwiazdy”. Odegrano 4 przedstawienia: w lutym, marcu, kwietniu¹¹⁷, „Łobzowian” – 18 listopada¹¹⁸. W roku 1907 wiadomo o jednym przedstawieniu z kwietnia¹¹⁹. W roku 1908 na wniosek prezesa „Gwiazdy”, Władysława Baumana, sprawy teatralne: „do proszenia pań, wyboru sztuczki” powierzono Władysławowi Gallowi¹²⁰. Kolejne przedstawienie odbyło się w lutym 1909 r.¹²¹ Gall 23 lutego 1910 r. na posiedzeniu wydziału zwrócił się z wnioskiem o wypożyczenie tekstów lub zakup „sztuczek”, tj. materiałów repertuarowych dla teatru. Pod jego kierownictwem 17 kwietnia i 22 maja odegrano komedię „Ulicznik paryski” Barriére Theodore’a w tłumaczeniu Konstantego Majeranowskiego, nad którą prace trwały od marca 1910 r.¹²² W 1912 zaprotokołowano, iż przedstawienia amatorskie nie mogą się odbywać z braku sceny, dekoracji i nieobecności reżysera¹²³.

¹¹⁴ Tamże, k. 272–274.

¹¹⁵ Tamże, k. 275.

¹¹⁶ Tamże, k. 277.

¹¹⁷ APP, Stowarzyszenie Mieszczan Chrześcijańskich „Gwiazda”. Protokoły posiedzeń Wydziału i Walnych Zgromadzeń 1906–1914, 56/418/3, k. 5–7.

¹¹⁸ Tamże, k. 15–17.

¹¹⁹ Tamże, k. 22.

¹²⁰ Tamże, k. 54–55.

¹²¹ Tamże, k. 62.

¹²² Tamże, k. 92–93, 95–96, 101, 105.

¹²³ Tamże, k. 191.

W okresie funkcjonowania „Gwiazdy” w Przeworsku, od 1892 r. do 1939 (formalna likwidacja Stowarzyszenia nastąpiła 19 marca 1947 r.¹²⁴) odegrano 43 przedstawienia, w tym 13 premier, których tytuły są znane¹²⁵. Największą intensywność działań wykazywał komitet teatralny „Gwiazdy” od zajęcia i oddania do użytku swej siedziby – budynku Baumanówki, w latach 1900–1910, za czasów prezesury Władysława Baumana.

6. Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Przeworsku. Działalność teatrów amatorskich związana z salą „Sokoła”

Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” powstało w sierpniu 1893 r., z inicjatywy znanych z działalności w Towarzystwie Dramatycznym – Jana Mazepy oraz w Towarzystwie Kasynowym – Bolesława Zborowskiego¹²⁶. Myśl założenia „instytucji, by mogła krzepić siły, zaprawiać ducha do spraw, które są potrzebne Ojczyźnie” zrodziła się na jednym z posiedzeń Kasyna urzędniczego¹²⁷ w lokalu Rejmańskiego¹²⁸. W październiku wybrano wydział (zarząd) „Sokoła”, w skład, którego weszli

¹²⁴ APP, Towarzystwo Mieszczan „Gwiazda” w Przeworsku, Likwidacja Stowarzyszenia 1945–1947, 56/418/11.

¹²⁵ APP, Towarzystwo Mieszczan „Gwiazda” w Przeworsku, Księgi Protokołów Zebrań Walnych Zgromadzeń i Posiedzeń Wydziałów 1892–1906, 1906–1914, 1917–1924, 1924–1926, 1927–1931, 1934–1938, 56/418/2–7.

¹²⁶ A. Mirkiewicz, *Działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Przeworsku w latach 1914–1939*, „Przeworskie Zapiski Historyczne” 1995, t. 2, s. 214. Pani Profesor Uniwersytetu Rzeszowskiego – przeworszczance, dr hab. Agnieszce Mirkiewicz – jestem bardzo wdzięczna za wszelką, życzliwą i wielką pomoc przy powstawaniu tego artykułu.

¹²⁷ To jest Towarzystwo Kasynowego w Przeworsku.

¹²⁸ APP, Akta Józefa Benbenka, Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”: Statut, zaproszenia na imprezy 1901, sygn. 56.1522.55 (Relacja Tomasza Ćwierza nt. powstania i działalności Towarzystwa, spisana 11 X 1945).

m.in.: dr B. Zborowski adwokat (prezes), Jan Końcowicz lekarz miejski (wiceprezes), Jan Mazepa, Michał Pretorius, Władysław Świtalski. Do sądu honorowego Towarzystwa należeli m.in. Jan Wodecki i Władysław Nestorowicz. Gniazdo przeworskie liczyło wówczas 40 członków¹²⁹. Do swoich potrzeb początkowo Towarzystwo wynajęło od Klasztoru Bernardynów budynek gospodarczy – dawną sieczkarnię usytuowaną w obejściu przyklasztornym¹³⁰.

„Sokół” był stowarzyszeniem opierającym swe podstawy działania na wypracowanych metodach organizacji macierzystej powstałej we Lwowie już w 1867 r. W roku 1896 opublikował przeworski „Sokół” swój statut (uchwalony 6 sierpnia 1893 r.), gdzie w § 3 sformułowane zostały założenia programowe organizacji: „Zadaniem Towarzystwa jest wyrabianie siły ciała i ducha. W tym celu pielęgnuje Towarzystwo gimnastykę (...) utrzymuje chór sokoli, a wedle możliwości także kapelę, czytelnię, urządza zabawy, odczyty, przedstawienia amatorskie, koncerty, festyny i t.p. przedsięwzięcia”¹³¹.

¹²⁹ „Przewodnik Gimnastyczny Sokół. Organ Związku Polskich Gimnastycznych Towarzystw Sokolich we Lwowie” z IX 1893, nr 11, s. 153. A. Mirkiewicz, *Działacze Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Przeworsku (1893–1939)*; „Przegląd Sokoli” 2016, s. 3–6. Autorka omawia sylwetki prezesów i działaczy „Sokoła”: Bolesława Zborowskiego, Ignacego Smyczyńskiego, Jana Bigosza, Wilhelma Skrobotowicza, Wilhelma Chwałka, Henryka Zbijewskiego i Władysława Mirkiewicza. Patrz też: M. Wołoszyn, *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Przeworsku. W 120. rocznicę powstania – kronika wystawy*, „Przeworskie Studia Regionalne” 2015, t. II, s. 222–239.

¹³⁰ APP, Akta Józefa Benbenka 56/1522/151; M. Urban, *Działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” na terenie Przeworska w latach 1893–191. Praca magisterska Zakład Historii i Organizacji Kultury Fizycznej 4 Szkoły Wychowania Fizycznego w Krakowie*, 1961, s. 30.

¹³¹ APP, Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” (Statut, Informacje dotyczące powstania Sokoła, zaproszenia na imprezy, broszury związkowe 1893–1920), sygn. 56/822/1.

Przy „Sokole” działały trzy sekcje artystyczne: teatralno-widowiskowa, chóru i orkiestry. Począwszy od 1901 r., kiedy władzę w „Sokole” przeworskim objęli Ignacy Smyczyński i Romuald Radwański, w gronie patriotów Sokoła zaczęto obchodzić rocznice wydarzeń z historii Polski. Organizując wieczór muzyczno-deklamacyjny z okazji 38. rocznicy powstania styczniowego, do udziału zaproszono chór „Echo Sokole” z Jarosławia. Chóralnie i solowo zaprezentowano arie, m.in. z opery „Halka”, utwory solo na skrzypcach odegrał druha Stefański. Druha Waśniewski zadeklamował opowiadanie Sobolewskiego z „Dziadów”¹³². Po 1901 r. Towarzystwo zakupiło, wyremontowało i zaadaptowało budynek browaru przy ul. Krakowskiej (obecnie budynek Miejskiej Biblioteki Publicznej w Przeworsku); tam mieściła się sala widowiskowa – scena „Sokoła”, oddana ostatecznie do użytku w październiku 1902 r.¹³³ „Głos rzeszowski” informował o odegraniu w sali „Sokoła” komedii M. Bałuckiego „Grube ryby”, w wykonaniu „Kółka amatorskiego rzeszowskiego im. M. Bałuckiego” w dniu 15 stycznia 1905 r.¹³⁴

W 1906 r. druhowie przygotowali obchody jubileuszu 250 lat od Ślubów Króla Jana Kazimierza. Obchody trwały 2 dni: 5 i 6 maja. W pierwszym dniu odegrano „Śluby królewskie” w 5 obrazach scenicznych na motywach „Potopu” Henryka Sienkiewicza. Drugiego dnia powtórzono program artystyczny, odbyło się uroczyste nabożeństwo w kościele

¹³² APP, Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, 56/822/1; „Przewodnik Gimnastyczny Sokół. Organ Związku Polskich Gimnastycznych Towarzystw Sokolich we Lwowie” z IV 1901, nr 4, s. 32.

¹³³ „Przewodnik Gimnastyczny Sokół. Organ Związku Polskich Gimnastycznych Towarzystw Sokolich we Lwowie” z III 1904, nr 3, s. 24.

¹³⁴ „Głos rzeszowski” z I I 1905, nr 1, s. 3. <https://www.pbc.rzeszow.pl/dlibra/publication/1957/edition/1846/content?ref=desc> (dostęp: 17.01.2024).

parafialnym¹³⁵. 10 listopada 1912 r. przygotowano wieczór artystyczny z deklamacjami oraz koncertem instrumentalnym i chóralnym w trzechsetną rocznicę śmierci ks. Piotra Skargi i setną urodzin Zygmunta Krasińskiego¹³⁶.

Towarzystwo udostępniało salę na przedstawienia szkolnym grupom aktorów amatorów, z zastrzeżeniem, że dochód przeznaczony ma być na cele statutowe „Sokoła”. 14 lipca 1912 „komitet kształcącej się młodzieży” odegrał w sokolni komedię „Radcy pana radcy” Michała Bałuckiego. Tydzień później, 21 lipca, odegrano 1-aktową komedię autorstwa W. Koziebrodzkiego „Reprezentant domu Müller i spółka”. W programie tego dnia wystąpił dla przeworszczan „zespół tamburzystów młodzieży gimnazjalnej z Jasła”¹³⁷.

Po zakończeniu I wojny światowej, „Sokół” w Przeworsku kontynuował działalność, m.in. udostępniając salę na organizację przedstawień, za opłatą. Widownia „Sokoła” mogła pomieścić 283 osoby, z tego 71 miejsc na balkonie¹³⁸. 26 i 29 grudnia 1918 oraz 1 i 6 stycznia 1919 r. „Koło amatorskie młodzieży rękodzielniczej przeworskiej” pod kierunkiem ks. wikarego Jana Deneki wystawiło jasełka¹³⁹. 21 maja 1919 r. teatr aktorów

¹³⁵ APP, Akta Józefa Benbenka. Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” (Statut, Informacje dotyczące powstania Sokoła, zaproszenia na imprezy, broszury związkowe 1901–1945), sygn. 56/1522/55

¹³⁶ „Głos Rzeszowski” z 10 XI 1912, nr 46, s. 5, <https://www.pbc.rzeszow.pl/dlibra/publication/1972/edition/1857/content?&ref=desc> (dostęp: 17.01.2025).

¹³⁷ APP, Akta Józefa Benbenka 56/1522/151 M. Urban, *Działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” na terenie Przeworska*, s. 114–115; Odpisy zezwoleń CK. starosty Seweryna Chrzęszczewskiego.

¹³⁸ APP, Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Przeworsku. Wynajmowanie sali „Sokoła”, sygn. 56/822/5.

¹³⁹ A Mirkiewicz, *Działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Przeworsku*, s. 240–241; APP, Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Przeworsku. Wynajmowanie sali „Sokoła”, sygn. 56/822/5.

zawodowych z Tarnowa pod kierunkiem Haliny Palczewskiej-Bukowskiej, aktorki i śpiewaczki operowej¹⁴⁰, wystawił wodevil w 4 aktach według Ludwika Śliwińskiego pt. „Nad przepaścią”. Jak pisała do prezesa „Sokoła” kierowniczką zespołu motywując swą prośbę: „Sztuka bardzo dobra o pokładzie moralnym – może iść na przedstawienie młodzież bez obawy. Grana dobrze – siłami zawodowych aktorów – tak że nie będzie żadnego zawodu ani rozczarowania”¹⁴¹. 16 maja 1921 r. Ochotnicza Straż Pożarna w Przeworsku w sali „Sokoła” urządziła 2 przedstawienia amatorskie: „To polityka” (farsa w 1 akcie Szczęsnego Zahajkiewicza) oraz „Komedja w komedji” („arcywesoła komedja w 1 akcie” Wandy Korotyńskiej). Po przedstawieniu odbyły się tańce¹⁴².

25 listopada 1922 r. w sali „Sokoła” odbyło się „przedstawienie amatorskie” w wykonaniu „Koła Amatorów Sceny w Maćkówce”, na które złożył się bogaty program: występy chóru, komedia w 1 akcie „Kajcio” Stanisława Dobrzańskiego, akrobacje, deklamacje i tańce¹⁴³.

Na scenie sokolni występował miejscowy, uformowany jeszcze przy Towarzystwie Kasynowym, zespół amatorski pod kierownictwem Stanisławy Arvayowej. Wiadomości o tej grupie aktorów pochodzą od Pawła Stepkiewicza, aplikanta w kancelarii notarialnej w Przeworsku, który przybył do Przeworska w 1926 r., mieszkał na kwaterze u Stanisławy Arvayowej w dworku „Arvayówce” przy ul. Lwowskiej. Stanisława Arvayowa z Nestorowiczów, żona kasjera miejskiego,

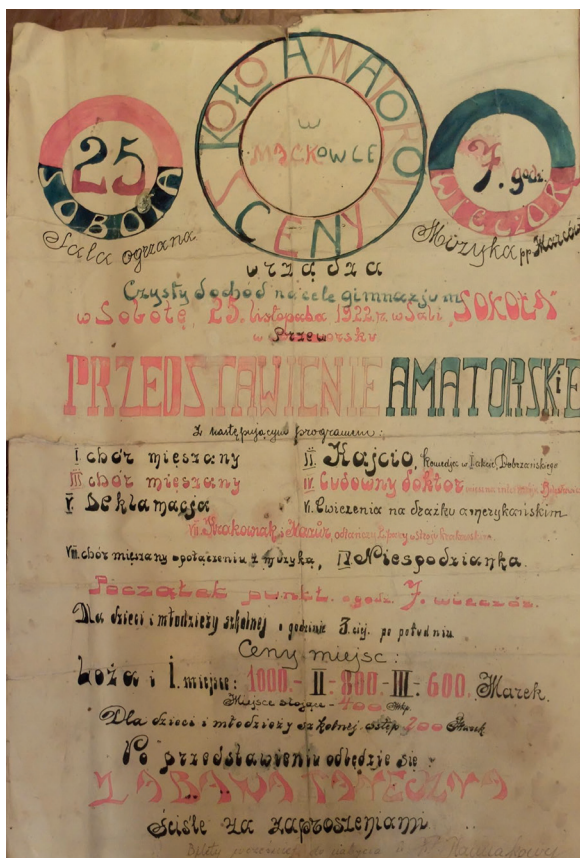
¹⁴⁰ *Słownik biograficzny teatru polskiego*, s. 526.

¹⁴¹ APP, Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Przeworsku. Wynajmowanie sali „Sokoła”, sygn. 56/822/5

¹⁴² Miejska Biblioteka Publiczna w Przeworsku, Katalog regionalistów, R-60 Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Przeworsku.

¹⁴³ AMP, Afisz, MP-DA-1251. Dar Marii Nogaj z Przeworska.

ur. 1867 r. była siostrą Marii (Melanii) Nestorowicz ur. 1870¹⁴⁴, która pod koniec XIX w. grała w przedstawieniach Towarzystwa Kasynowego.

Il. 5. Afisz o przedstawieniu amatorskim Koła Amatorów z Maćkówki w sali „Sokoła”, 25 listopada 1922. MP-DA-1251

¹⁴⁴ AMP, Spis ludności z 1921 r. MP-DA-162.

Paweł Stepkiewicz wspomina:

Scena w sali Sokoła służyła przede wszystkim wszelkim imprezom patriotycznym i artystycznym. Na deskach tej sceny grywano również sztuki sceniczne, wystawiane przez miejscowy zespół amatorski. Teatr ten, zwany wówczas żartobliwie „cyrkiem cioci Arvayowej” – bo ona reżyserowała z niebywałym, jak na jej wiek zapalem, te jakże naiwne nieraz widowiska, cieszył się wielką sławą. Bywał tłumnie odwiedzany przez wszystkich mieszkańców miasteczka, bo tu, jak na każdym na świecie przedstawieniu amatorskim, bawiono się nie tylko treścią sztuki, ale i grą znanych każdemu „artystów”, którym amatorstwo i chęć wyróżnienia się nakazywały od czasu do czasu sadzić się na dowcip i szarżę, nic chwilami z daną sytuacją sceniczną nie mającą wspólnego. Po każdym takim przedstawieniu przeworskim następował w najbliższą niedzielę wyjazd do Kańczugi z gościnnym występem dla tamtejszej publiczności, spragnionej, nie mniej niż przeworska teatralnych wrażeń. Cóż wystawiano w tym teatrze? Zwykle obrazki sceniczne i komedyjki dla amatorskich teatrów przeznaczone. Utkwiły mi w pamięci takie oto tytuły: „Chłopi arystokraci” Anczyca, „Matka żyje!”, „Werbel domowy”, „Przysługa” (jednoaktówka z francuskiego), „Szkoda wąsów” czy „Wiesław” Brodzińskiego w przeróbce na scenę, dodać należy, że w przeróbce dokonanej przez samą „ciocię” Arvayową; można zatem wyobrazić sobie, co to była za siurpryza dla całego miasta. W sztuce „Matka żyje!” pani Maria Melania Nestorowicz święciła triumfy. Gdy schodziła ze sceny do garderoby, panowie pełni zachwyty zrobili szpaler i obcałowywali jej ręce. Było to nieustannym tematem tych teatralnych wspomnień, jakimi nas nasza pani przy stole karmiła¹⁴⁵.

Paweł Stepkiewicz nadmienia jeszcze o dramacie „Śnieg” Stanisława Przybyszewskiego i dramacie w 5 aktach „Młynarz

¹⁴⁵ AMP, P. Stepkiewicz, *Gawędy o starym Przeworsku*, s. 26–28, 177.

i jego córka” Ernesta Raupacha, wystawianym co roku w Dzień Zaduszny. „Na pogrążonej w ciemnościach scenie grzmiało i huczało bez przerwy, snuły się duchy i zjawy, które jęczały żałośnie, widownia co chwila zamierała z przerażenia, a stare babki żegnały się pobożnie. Mimo to, a może dzięki temu, sala była zawsze nabitą do ostatniego miejsca; sztuka była każdego roku kasowa”¹⁴⁶.

Kolejna informacja o działalności teatralnej w sali „Sokoła” związana jest z fotografią, której jedna odbitka znajduje się w zbiorach państwowych, a druga w prywatnych. W spuściźnie po Józefie Benbenku – regionaliście i historyku, założycielu Muzeum w Przeworsku, w zbiorach Archiwum Państwowego w Przemyśle znajduje się portret zbiorowy 11 osób: 7 kobiet i 4 mężczyzn. Kobiety siedzące w pierwszym rzędzie ubrane są w XIX-wieczne stroje mieszczańskie: czepki, korale na szyi, żakiety typu karoczek z kokardami; mężczyźni – w czamary i rogatywki z otokiem barankowym. Józef Benbenek podpisał zdjęcie następująco: „Z okazji obchodu 35-lecia Towarzystwa Mieszczan „Gwiazda” w r. 1926 wystawione zostało przez amatorski zespół artystyczny przedstawienie pt. Wesele przeworskie. Artyści w d.[awnych]strojach mieszczańskich”¹⁴⁷. Na temat takiego przedstawienia nie ma potwierdzenia w protokołach zebrań „Gwiazdy” ani w okolicznościowej broszurze Jana Kroguleckiego. Widok aktorów w strojach nie kojarzy się z widowiskiem folklorystycznym, tym bardziej, że znana jest fotografia panny młodej ze spektaklu „Wesele przeworskie”, ubranej w typowy ślubny strój odświętny ludowy: wieniec z kolorowymi wstążkami, gorset i tiulową zapaskę. Tę samą fotografię – portret zbiorowy aktorów, posiada w zbiorach prywatnych Jan Trybalski, opisaną następująco: „Śluby panieńskie / na placu »Sokoła« / 1931 / Oskar Klain żona / p. Krogulecki,

¹⁴⁶ Tamże, s. 28.

¹⁴⁷ APP Akta Józefa Benbenka, 56/1522/56: Towarzystwo Mieszczan Gwiazda.

p. Mirkiewicz / Maria Kwiatkowska / p. Pawłowska". Maria Kwiatkowska (1899–1985) to matka Jana Trybalskiego.

Il. 6. „Śluby panieńskie, na placu Sokoła, 1931 r.”

Od lewej stoją: Kleinowa – żona Oskara Kleina, Oskar Klein, NN, Maria Kwiatkowska, Mirkiewicz, NN. Od lewej siedzą: NN, NN, Kazimierz Krogulecki, NN, Pawłowska (stoi) – dyrektora szkoły żeńskiej.
Opis Jana Trybalskiego. Własność: Jan Trybalski

Teatr amatorski w Przeworsku to wiele niewiadomych i „zagwozdek”. Jedną z nich jest fotografia udostępniona przez Monikę Rolską-Liebe. Opis zdjęcia brzmi: „»Śluby panieńskie« Aleks. Fredry odegrano w Przeworsku dnia 3 III 1932 »Pani Drohojska«”. Na zdjęciu – ucharakteryzowana Helena Rolska, siostra Franciszka Rolskiego z Kańczugi. Czy było to przedstawienie odegrane przez zespół teatralny „Sokoła”? A może teatr amatorski z Kańczugi występował gościnnie w sali „Sokoła” w Przeworsku?

Il. 7. „»Śluby panięskie« Aleks. Fredry odegrano w Przeworsku dnia 3 III 1932 »Pani Drohojska«”.

Na zdjęciu Helena Rolska urodzona w Kańczudze. (Helena Rolska z linii Rolskich po Karolu Rolskim – powstańcu styczniowym).
Własność: Monika Rolska-Liebe

W latach trzydziestych XX w. na scenie sokołni występował zespół teatralny z repertuarem rewijnym. Zespół nazywał się „Wesoła Granda”, jego kierownikiem po 1934 r. był kapitan Kazimierz Iwo Andrusiewicz¹⁴⁸, pełniący wówczas funkcję prezesa oddziału Związku Legionistów Polskich w Przeworsku. Aktorzy amatorzy nie byli członkami Towarzystwa „Sokoł”. Nie wiadomo, jakie były powiązania „Wesołej Grandy” z „Sokołem”; zapewne zespół amatorów odbywał próby do widowisk w budynku „Sokoła”; nie wiadomo, czy zespół płacił za wynajem sali i czy pobierał opłaty za bilety wstępu. Reżyserią zajmował się Stanisław Mroczkowski – pracownik policji, autorami tekstów rewijnych byli Wincenty Chomicz ur. 1910¹⁴⁹ i Marian Buła. Aktorami amatorami byli głównie urzędnicy Starostwa Powiatowego i pracownicy Cukrowni. Występowali: Helena Stuchlińska-Bralczyk (ur. 1917, zm. 1998), Stefania Stuchlińska (ur. 1914, zm. 1995), Stanisława Łańska, Emilia Wiśniewska, Zofia Rut (ur. 1914, zm. 1998), Lidia Ostrowska, Eugeniusz Rolski, Władysław Mirkiewicz, Henryk Stuchliński (ur. 1908, zm. 1942 r.), Bronisław Jelinek, Józef Krupa. W repertuarze „Wesołej Grandy” były rewie, komedie Fredry „Damy i huzary”, „Śluby panieńskie”, Bałuckiego „Grube ryby” i dramat w 3 aktach Leopolda Staffa „Południca”¹⁵⁰.

¹⁴⁸ Urodził się 18 maja 1894 w Lipinkach w pow. gorlickim, zmarł 31 października 1948 w Barnsley (https://pl.wikipedia.org/wiki/Kazimierz_Andrusiewicz /dostęp: 24.10.2024/).

¹⁴⁹ Z. Wawszczak, *Starszy pan z gitarą...* [Wincenty Chomicz], „Nowiny Rzeszowskie” z 30–31 VII 1983, nr 178, s. 5. W artykule błędna nazwa „zespołu estradowego”: „Granda Banda”.

¹⁵⁰ AMP, K. Szpak, *Odbudowa życia kulturalnego w powiecie przeworskim w latach 1944–1950*. Praca magisterska pod kier. dr. Andrzeja Meissnera, WSP Rzeszów 1980, MP-OP-183, s. 37–38. Dane o „Wesołej Grandzie” na podstawie informacji uzyskanych od Zofii Rut przed 1980 r.

Il. 8. Teatr „Wesoła Granda”, Przeworsk po 1934 r. „Drogiej Koleżance z »Wesołej Grandy« koleżanki i koledzy; Wiecznie wesołej mistrzyni nóg”, „Najzdolniejszej najzgrabniejszej tancerce »Wesołej Grandy«”.

Podpisani na obu fotografiach: „R. Szambora prezes, Fakir, H. Przeszlowski, Jan Schwartz, Milka Wiśniewska, St.[efan] Świtalski, K[azimierz] Szlęk, J.[ózef] Krupa, Jan Mac, M[arian] Buła”. Własność: Marta Bralczyk

Rodzeństwo Stuchlińskich¹⁵¹ występowało w „Wesołej Grandzie”, co udokumentowane jest na zdjęciach znajdujących się w posiadaniu Marty Bralczyk, prywatnie synowej Heleny. Jak wspomina Marta Bralczyk: „Helena miała piękny głos i doskonały słuch, śpiewała partie solowe. W zespole

¹⁵¹ H. Prochowski, „Mira” i „Łasica” – siostry Stuchlińskie nieznanne bohaterki, „Przeworskie Studia Regionalne” 2021, t. IV, s. 186–215.

nazywano ją Ordonka”¹⁵². Dzięki zidentyfikowanym podpisom złożonym przez członków teatru na odwrociu zdjęcia, znamy nazwiska aktorów amatorów. Dedykacje: „Drogiej Koleżance z „Wesołej Grandy” koleżanki i koledzy; Wiecznie wesołej mistrzyni nóg”, „Najzdolniejszej najzgrabniejszej tancerce „Wesołej Grandy”; podpisani na obu fotografiach: „R. Szambora prezes, Fakir, H. Przeszłowski, Jan Schwartz, Milka Wiśniewska, St.[efan] Świtalski, K[azimierz] Szlęk, J. [ózef] Krupa, Jan Mac, M[arian] Buła”.

Uczestnictwo w „Wesołej Grandzie” wspomina Zofia Rut, mistrz fotografowania (wszystkich specjalności), która w latach 1948–1989 prowadziła w Przeworsku zakład fotograficzny przy ul. Krakowskiej 8 (Piłsudskiego)¹⁵³.

Pani Zofia z przyjemnością wspomina swe młode lata: „Proszę pana – powiada – mimo biedy, wspaniale się żyło!” A stało się tak za sprawą jedyne go w swoim rodzaju teatru amatorskiego »Wesoła Granda«, którego duszą był kpt Andrusiewicz, referent do spraw wojskowych w starostwie. Teatrzyk sięgał najchętniej po rozmaite składanki rewiowe, kabaretowe. Energiczna pani fotograf kreśli następujący obrazek: oto 2 panów w czarnych, wizytowych garniturach, z białymi chryzantemami w butonierkach i laseczkami w rękach rozpoczyna program piosenką, której słowa i muzyka były autorstwa Wincentego Chomicza, obecnie emerytowanego urzędnika bankowego:

¹⁵² Rozmowa z Martą Bralczyk 26 X 2024 r.

¹⁵³ AMP, Akta rzemieślników: Zofia Rut MP-DA-110. Świadectwo egzaminu czeladniczego w zawodzie fotograficznym z dn. 12.03.1947 r. Dyplom mistrzowski w zawodzie fotograficznym (wszystkie specjalności) z dn. 30 XI 1948 r.; J. Ryłowski, *Rut Zofia, [w] Ósmy wiek Przeworska. Ludzie, obiekty, wydarzenia*, H. Pelc (red.), t. II, Rzeszów 2016, s. 276–277.

Miasteczko Przeworsk z tego bardzo słynie,
że się w nim chowa pięknych dziewcząt rój.
Piosenka taka z falą Mleczki płynie,
nie jeden o nie toczył się bój.
Bo przeworszczanki piękne są
i nęcą wszystkich urodą swą¹⁵⁴.

Niezależnie od „Wesołej Grandy” działalność prowadziła sekcja teatralna „Sokoła”, w której udzielali się członkowie Towarzystwa i Zofia Rut, nie związana z „Sokołem”. Odgrywano przedstawienia dramatyczne – „Zemstę” Fredry i „Moralność Pani Dulskiej” Zapolskiej z udziałem Zofii Rut w roli tytułowej¹⁵⁵. Wystawiano operetki z partiami solowymi w wykonaniu Lesława Jurkiewicza, a także lżejszy repertuar: szopkę polityczną, skecze i kuplety z piosenkami satyrycznymi¹⁵⁶.

W 2. połowie lat trzydziestych reżyserią przedstawień w „Sokole” zajęła się Jadwiga Zabielska, żona Stanisława Zabielskiego, dyrektora Gimnazjum w Przeworsku w latach 1929–1937¹⁵⁷, absolwentka Szkoły Dramatycznej we Lwowie¹⁵⁸. W 1936 r. Jadwiga Zabielska wyreżyserowała widowisko „Wesele przeworskie”, obrazujące obrzędy, od swatania po ślub i zabawę weselną na przykładzie folkloru wiejskiego spod Przeworska.

¹⁵⁴ Z. Wawszczak, *Nad starym albumem*, „Nowiny Rzeszowskie” z 13–14 VIII 1983, nr 190 (10 661), s. 5.

¹⁵⁵ Za: A. Mirkiewicz, *Działacze Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Przeworsku*, s. 259. Dane na podstawie wspomnień Z. Zbijewskiego przed 1995 r.

¹⁵⁶ Tamże, s. 260.

¹⁵⁷ J. Zabielska, Stanisław Zabielski. Przedruk z gazetki szkolnej „Nasze życie. Czasopismo Miejskiego Gimnazjum Koedukacyjnego w Przeworsku”, nr 1, czerwiec 1937 r., [w:] 100 lat Gimnazjum i Liceum im. Króla Władysława Jagiełły w Przeworsku 1911–2011. Księga jubileuszowa, Przeworsk 2011, s. 35–38.

¹⁵⁸ Z. Wawszczak, *Starszy pan z gitarą*, s. 5.

Il. 9. Panna młoda z „Wesela przeworskiego”,
Przeworsk 1936 r. MP-F-1198

Wykorzystywano oryginalne stroje, „jakie wydobywano ze skrzyń wyprawnych, dotąd po komorach ukrytych”¹⁵⁹,

¹⁵⁹ AMP, P. Stepkiewicz, *Gawędy o starym Przeworsku*, s. 87.

stanowiących własność przodków aktorów biorących udział, tzw. „Przedmieszczan” – mieszkańców Przedmieścia dawniej zwanego pruchnickim, tj. części Przeworska na południowy-wschód od miasta, ul. Wojska Polskiego w kierunku Maćkówki, Zarzecza. Jak recenzował Paweł Stepkiewicz: „Stworzono widowisko barwne, pełne życia, wiernie odtwarzające wszystko, co działo się jeszcze sto lat temu na tzw. Przedmieściu czy Burdaszu”¹⁶⁰. Jan Rut, pracownik Cukrowni, zajął się stroną tekstową i muzyczną widowiska, opracował scenariusz w gwarze. Oprawę muzyczną zapewnił Michał Smyka – dyrygent chóru działającego przy Towarzystwie Gimnastycznym „Sokół”¹⁶¹. Z widowiskiem wyjeżdżano poza Przeworsk¹⁶².

Miasteczko odwiedzały teatry wędrowne, objazdowe. Wzmiankuje o tym Paweł Stepkiewicz. Odwiedzała wówczas Przeworsk trupa Tadeusza Pilarskiego¹⁶³.

Jednego roku udało się Pilarskiemu zaangażować do swej trupy znakomitą Wandę Siemaszkową. Grała główną tytułową rolę w żydowskiej sztuce „Mirele Efros” (...). Pilarski, jadąc z Siemaszkową w wozie Tespisa dyszlem rzemiennym, od miasta do miasta, święcił istne triumfy sceniczne i kasowe, bo na to przedstawienie szła cała ludność żydowska. Na sali czarno było od Żydów i rejwach był nie do zniesienia¹⁶⁴.

¹⁶⁰ Tamże.

¹⁶¹ Tamże; A. Świtalski, 110 rocznica działalności Chóru Męskiego „Echo”. 1898–2008, Folder wydany przez Urząd Miasta Przeworska, Przeworsk 2008. Maszynopis widowiska – w zbiorach Muzeum w Przeworsku: AMP, *Wiejskie wesele przeworskie. Widowisko w 5-ciu odsłonach oparte na motywach ludowych*, oprac. Jan Rut, 1973, MP-OP-107.

¹⁶² AMP, P. Stepkiewicz, *Gawędy o starym Przeworsku*, s. 87.

¹⁶³ Tadeusz Pilarski (1866–1940), aktor, reżyser, dyrektor teatru. *Słownik biograficzny teatru polskiego*, s. 545–546.

¹⁶⁴ AMP, P. Stepkiewicz, *Gawędy o starym Przeworsku*, s. 29.

Jak podaje Józef Benbenek, w 1937 r. w Przeworsku zarejestrowanych było ponad 50 towarzystw, w tym 12 towarzystw żydowskich. Działalnością *stricte* kulturalną zajmowały się Towarzystwo „Gwiazda”, Towarzystwo „Sokół”, Towarzystwo Szkoły Ludowej¹⁶⁵. Działalnością o takim charakterze zajmowało się żydowskie Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe Freiheit, które prowadziło bibliotekę. Siedzibę Stowarzyszenie Freiheit miało przy ul. Szkolnej¹⁶⁶. W sali biblioteki żydowskiej 23 lutego 1938 r. odegrano dramat w 3 aktach Nehemiasa Zuckera „Chalica”¹⁶⁷.

Obraz kilku ostatnich lat działalności kulturalnej Towarzystwa „Sokół” w Przeworsku daje „Księga finansowa T.G. Sokół” za okres 1936–1939¹⁶⁸. Prężnie działało kino w sali „Sokoła”, z cotygodniowymi projekcjami filmów polskich i zagranicznych. Równocześnie, począwszy od 1937 r., za prezesury Henryka Zbijewskiego, prowadzono rozbudowę lokalu (budowa sali gimnastycznej, powiększenie sali zebrań, dobudowanie ubikacji, budowa świetlic) z dochodów własnych „Sokoła” i datków członków, mieszczaństwa, ziemiaństwa, samorządu, instytucji finansowych i gospodarczych oraz sympatyków¹⁶⁹. Po-

¹⁶⁵ J. Benbenek, *Ekspozyty muzealne*, s. 95–97, 114.

¹⁶⁶ AMP, J. Nowakowski, *Przeworsk w latach 1918–1939. Wspomnienia – fakty – dokumenty*, MP-OP-276, s. 25.

¹⁶⁷ Z. Konieczny, *Żydzi w świetle sprawozdań starostów z lat 1938, 1939*, „Rocznik historyczno-archiwalny” 1995, t. X, s. 255. W religii żydowskiej chalica wiąże się z zasadą lewiratu, polegającą na tym, że po śmierci brat męża wdowy zobowiązany jest ją poślubić, gdy ta jest bezpotomna i spłodzić dzieci dla „odbudowania domu” zmarłego brata. Na wypadek odmowy dopełnienia tej powinności stosuje się ceremonię chalicy, podczas której wdowa zdejmuje swemu szwagrowi sandały i spluwa przed nim, po czym wolno jej poślubić kogoś innego (A. Unterman, *Encyklopedia tradycji i legend żydowskich*, O. Zienkiewicz / tłum., Warszawa 1954, s. 53, 158).

¹⁶⁸ AMP, Księga finansowa T.G. „Sokół” 1936–1939, MP-DA-1150.

¹⁶⁹ APP, Akta Józefa Benbenka, Zespół 56/1522/47 Organizacje społeczne: Odezwa z kwietnia 1938 r.

święcenie gmachu po rozbudowie nastąpiło 10 grudnia 1938 r. Wydarzeniu towarzyszył program artystyczny z inscenizacjami „Trzy pokolenia sokole” i „Obrońcy Lwowa” oraz 1-aktową sztuką „Oj, ci ułani” ze śpiewami Cypriana Godebskiego, które przygotował „zespół Koła amatorskiego Sokola”¹⁷⁰.

Z zestawienia przychodów i dochodów Towarzystwa wiemy, że „Sokół” regularnie gościł teatry objazdowe, które uiszczały opłatę za wynajem sali. Od stycznia do lipca co miesiąc i w grudniu 1937 r., pięciokrotnie w 1938 i 1939 r., łącznie 18 razy w okresie finansowym¹⁷¹ odwiedził Przeworsk Teatr Pokucko-Podolski (inna nazwa Teatr Małopolski) ze Stanisławowa, którego kierownikiem w latach 1933–1939 była aktorka Zuzanna Łozińska¹⁷².

Częste wizyty teatrów objazdowych w Przeworsku umożliwiały dobre warunki lokalowe w siedzibie „Sokoła”. Główna sala widowiskowa przeznaczona była na przedstawienia teatralne i kino, mieściła koncerty i zabawy taneczne. W sokołni przeworskiej przed wybuchem II wojny znajdowała się sala ze sceną wyposażona w kurtynę, 3 zmiany kulis, lampy do oświetlenia sali i sceny, 340 sztuk krzeseł oraz 30 sztuk różnych kostiumów. Wszystko uległo zniszczeniu, wskutek urządzenia tu fabryki serów przez władze niemieckie podczas okupacji¹⁷³.

¹⁷⁰ APP, Akta Józefa Benbenka, Zespół 56/1522/47 Organizacje społeczne: [Zaproszenie] Do Wielce Szanownych Druhen, Druhów i Sympatyków! z 1 grudnia 1938 r. Por. A. Mirkiewicz, *Działacze Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Przeworsku*, s. 284.

¹⁷¹ AMP, Księga finansowa T.G. „Sokół” 1936–1939, MP-DA-1150, s. 8–31; APP, Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Przeworsku. Książka kasowa od 1938 r., sygn. 56/822/6.

¹⁷² https://pl.wikipedia.org/wiki/Teatr_Pokucko-Podolski_w_Stanis%C5%82awowie (dostęp: 11.07.2024).

¹⁷³ APP, Starostwo Powiatowe w Przeworsku. Sprawozdania Referatu Kultury i Sztuki 1944–1949, sygn. 56/25/0/11/75: Doniesienie o stratach poniesionych

W działalności teatralnej Towarzystwa „Sokół” w Przeworsku wykorzystywano głównie potencjał artystyczny członków sokolego chóru „Echo”, angażujących się w występy w rocznice wydarzeń historycznych. Komitet teatralny i zespół amatorów aktorów działały od końca XIX w. w ramach „Gwiazdy”, wystawiając regularnie komedie. Chórzyści „Sokoła” występowali także w dorocznych jasełkach i w widowisku „Wiejskie wesele przeworskie”. Pozostała działalność teatralna członków „Sokoła” nie ma potwierdzenia w źródłach pisanych i ikonograficznych, wiadomo o niej jedynie ze wspomnień P. Stepkiewicza, Z. Zbijewskiego. Pełnił więc „Sokół” funkcję miejskiego domu kultury. Organizacja teatru amatorskiego przegrała z organizacją kina; filmy cieszyły się większą popularnością jako nowinka kulturalna. W okresie powojennym sala Sokoła funkcjonowała jako sala kinowa na 370 miejsc (kino „Bałtyk” uruchomione zostało już w sierpniu 1944 r.; po 1954 jako kino „Warszawa”¹⁷⁴) oraz do widowisk teatrów przeworskich i objazdowych.

7. Jasełka – doroczny teatr bożonarodzeniowy

Tradycją polską wywodzącą się z idei teatru szkolnego było wystawianie co roku w okresie bożonarodzeniowo – noworocznym widowiska jasełek. W Przeworsku jasełka przygotowywane były przez nauczycieli i uczniów szkół oraz przez ekipy dorosłych amatorów, rekrutujących się z członków „Sokoła” – śpiewaków udzielających się w sokolim chórze „Echo”.

podczas okupacji przez Towarzystwo Szkoły Ludowej i Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, z 4 VI 1945, k. 5–6.

¹⁷⁴ AMP, K. Szpak, *Odbudowa życia kulturalnego w powiecie przeworskim*, s. 81–82; AMP, J. Benbenek, *Miasto Przeworsk w XX-leciu PRL*, Przeworsk 1964, MP-OP-5, s. 111.

O jasełkach wystawianych w 1917 r. w Przeworsku pisze Andrzej Świtalski (ur. 1932) przeworszczanin, pracownik Polskich Kolei Państwowych w Przeworsku w latach 1957–1992, podając zapis w pamiętniku Stefanii Gduli: pod datą 23 grudnia 1917 r. „na wieczną pamiątkę” wpisał się „Aniołkowi – Herod”. Ów Herod to Roman Krzan, społecznik i organizator wyjazdów teatru w teren, zmarły tragicznie w wypadku w 1935 r.¹⁷⁵

W sezonie 1918/1919 „młodzież rękodzielnicza” z Przeworska wystawiła czterokrotnie jasełka w sali „Sokoła”¹⁷⁶. Od połowy lat dwudziestych XX w. corocznie wystawiano jasełka według „scenariusza Urbaniego”, pod kierunkiem Klaudiusza Bobulskiego (członka zarządu „Sokoła” od 1926 r.¹⁷⁷), a następnie Leona Trybalskiego. W rolach głównych występowali wówczas: Maria Kadlewicz, Stanisław Świtalski, Józef Morawski. Orkiestrą dyrygował Stanisław Mazur¹⁷⁸. W 1938 r. śpiewane role Żydów – starego i młodego odgrywali kominiarz Julian Niedziocha i Łucjan Bojczuk, w roli Heroda występował druż Józef Morawski¹⁷⁹. W drugi dzień świąt Bożego Narodzenia w 1938 r. odegrano w „Sokole” ostatnie przed wybuchem

¹⁷⁵ A. Świtalski, *Przeworsk z lamusa. Jasełka*, „Wiadomości samorządowe Przeworska” 2010, nr 5/80, s. 27.

¹⁷⁶ A. Mirkiewicz, *Działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Przeworsku*, s. 240.

¹⁷⁷ A. Mirkiewicz, *The aspects concerning social activity of the inhabitants of Przeworsk as illustrated by the case of the gymnastic society „Sokół” (1893–1939)*, „Scientific Review of Physical Culture” 2015, vol. 5, issue 4, s. 258.

¹⁷⁸ A. Mirkiewicz, *Działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Przeworsku*, s. 259–260.

¹⁷⁹ A. Świtalski, *Zarys działalności chóru męskiego „ECHO” w Przeworsku (c.d.)*, „Wiadomości Samorządowe Przeworska” 1998, nr 5, s. 6–7; A. Świtalski, *Przeworsk z lamusa. Jasełka*, s. 27. Por. A. Mirkiewicz, *Działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Przeworsku*, s. 259–260.

wojny jasełka w reżyserii, scenografii i z kostiumami Romana Mroczkowskiego. W „Księdze finansowej” odnotowano dochody i wydatki na potrzeby organizacji jasełek w latach 1935–1939¹⁸⁰.

Andrzej Świtalski wspomina:

Zapowiadana premiera jasełek, która wypadła w drugi dzień Świąt Bożego Narodzenia 1938 roku (...) okazała się wielkim sukcesem. Bowiem reżyser zrealizował swoją oryginalną plastycznie i nowatorską wizję umiejętnie wykorzystując techniczne możliwości jakie dawała powiększona i wyposażona scena. Cieszyły się frekwencją nie osiągniętą nigdy dotychczas. Niecodzienne wrażenie na widzach wywierał obraz realistycznej panoramy z palmami, które w scenie w żłobku pochylone nad Dzieciątkiem „rosły” wiernie odtworzone z dykty i masy papierowej. Pasterze, którzy przybyli złożyć pokłon Dzieciątku ubrani byli w barwne kuse tuniki, w sandałach łydki mając przewiązane rzemykami. Dekoracja pałacu Heroda posiadała charakterystyczne wykonane z kunsztem detale południowej architektury. Otaczające króla wojsko podobnie jak pasterze nosiło tuniki – lekkie zbroje, tarcze i miecze. Nogi osłaniały nagolenniki. Ich hełmy zdobiły pióropusze. (...) Każdy sceniczny detal był dopracowany, wykonany przez wysokiej klasy miejscowych rzemieślników. Ta piękna scenografia kontrastowo całkiem inna od tej tradycyjnej, którą oglądano przez lata, co niektórych ponoć szokowała. Malkontentów jak zawsze nie udało się zadowolić. Reżyser będąc nowatorski w swoich plastycznych poczynaniach okazał się zachowawczy nawiązując do tradycji, obsadzając role wymagające wokalnych umiejętności członkami sokolego chóru¹⁸¹.

¹⁸⁰ AMP, Księga finansowa T.G. „Sokół” 1936–1939, MP-DA-1150, s. 1–29.

¹⁸¹ A. Świtalski, *Przeworsk z lamusa. Jasełka*, s. 27.

Tekst sztuki nosił obiegowy tytuł „Jasełka Urbaniego”. Tego określenia używali np. Leon Trybalski, Andrzej Świtalski¹⁸². Niewykluczone, że tekst ten to jasełka autorstwa Juliusza Salonięgo. Juliusz Saloni urodził się w Przeworsku w 1891 r. a zmarł w Warszawie w 1963 r. – polonista, historyk literatury, pedagog¹⁸³. Syn Aleksandra Salonięgo (1866–1937) – nauczyciela, pioniera badań etnograficznych w regionie przeworskim¹⁸⁴. Tekst jasełek Salonięgo ukazał się drukiem w 1926 r. pt. „Jasełka Pana Jezusowe. Misterjum kołędnicke w 5-ciu obrazach z interludiami”, nakładem Państwowego Wydawnictwa Książek Szkolnych we Lwowie¹⁸⁵. Odegrano je po raz pierwszy w 1924 r. w Warszawie¹⁸⁶. Jasełka opracowano na podstawie tekstów źródłowych folkloru zebranych przez Oskara Kolberga i Aleksandra Salonięgo¹⁸⁷.

„Jasełka Urbaniego” wystawiono w Przeworsku w sali Sokoła w 1945 i 1946 r. Obszerny ich opis z reportażem zdjęciowym sporządził Leon Trybalski w 1968 r. W przygotowanie „widowiska operetkowego opartego na motywach ludowych”

¹⁸² A. Mirkiewicz, *Działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Przeworsku*, s. 259; A. Świtalski, *Przeworsk z lamusa. Jasełka*, s. 27; L. Trybalski, *Przeworskie jasełka*, 1968. Maszynopis udostępniony przez Jadwigę Mirkiewicz, s. 2.

¹⁸³ *Słownik biograficzny teatru polskiego*, s. 623.

¹⁸⁴ Aleksander Saloni, hasło w: *Słownik folkloru polskiego*, J. Krzyżanowski (red.), Warszawa 1965, s. 357.

¹⁸⁵ AMP, *Jasełka Pana Jezusowe zebrał i ułożył Juljusz Saloni*, Lwów 1926, MP-DA-1284.

¹⁸⁶ F. Sachse, *Jasełka Pana Jezusowe, „Ogniskowiec”* (Dwutygodnik okręgu śląskiego ZNP Katowice) z 20 XII 1933, nr 20–21, s. 23.

¹⁸⁷ Por. A. Saloni, *Lud łańcucki*, „Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne” 1903, t. 6, s. 200–220. Saloni spisał tzw. DIALOGI pochodzące z Kańczugi, Przeworska, tj. scenki składające się na widowisko kołędnicze. DIALOG 2 złożony z 9 strof – w którym biorą udział Adam, Ewa, Anioł, Diabeł, Abraham, Izaak, Pasterze, Józef i Maryja, Trzej Królowie, Herod, Marszałek, Gospodyni i Czarownica, Żyd.

zaangażowana była starsza młodzież, harcerze i uczniowie Miejskiego Gimnazjum Koedukacyjnego im. Króla Władysława Jagiełły w Przeworsku, reżyserem był Leon Trybalski, odpowiedzialny także za dekoracje, kostiumy i charakteryzację aktorów. Przy organizacji przedstawienia dopomogli: Julian Solanowski – sekretarz Gimnazjum i profesor Gimnazjum – Eugeniusz Hrycek. Jan Ćwierz – ówczesny dyrektor Gimnazjum wypożyczył partyturę muzyczną od autora jasełek – mieszkającego wówczas w Rzeszowie. Widowisko miało bogatą oprawę muzyczną: skrzypce, kontrabas, klarnet, fagot, pod kierownictwem Franciszka Brani¹⁸⁸ i prof. Franciszka Białousa w 1945 r., zaś w 1946 r. orkiestrą kierował prof. Michał Smyka. Ogółem zaangażowanych było ok. 70 osób. Wystąpili: Herod – Ferdynand Gaweł, Ochmistrz – Diabeł – Antoni Klein, Śmierć – Krystyna Mirkiewicz, Król I – Marian Mączka, Król II – Józef Skowronek, Król III – Janusz Sławiński, Lewici – Henryk Paślawski i Marek Kabat, Żołnierze Heroda – Mieczysław Strach, Zygmunt Benbenek, Józef Szczekot¹⁸⁹. Oryginalny tekst został przerobiony do ówczesnych wymogów, adaptowany prawdopodobnie przez Leona Trybalskiego, co wiązało się przede wszystkim z zakazem ukazywania postaci Żyda w jasełkach¹⁹⁰.

W 1947 i 1948 r. powtórzono jasełka, z udziałem orkiestry, którą dyrygował Michał Smyka. Scenografię przygotował uczeń Gimnazjum, Jerzy Zbijewski. Tak zapamiętał obsadę jasełek Andrzej Świtalski w latach 1947–1948: Herod – A[Ferdynand].

¹⁸⁸ Franciszek Brania prowadził orkiestrę smyczkową, działającą przy Towarzystwie Muzycznym – w początkowych latach PRL. Po wyjeździe F. Brani z Przeworska orkiestrę poprowadził Franciszek Łapka – organista z klasztoru bernardynów w Przeworsku (AMP, J. Benbenek, *Rozwój kultury i sportu w XXXVI-leciu PRL*, MP-OP-63, s. 11, 12).

¹⁸⁹ L. Trybalski, *Przeworskie jasełka*, 1968. Maszynopis udostępniony przez Jadwigę Mirkiewicz.

¹⁹⁰ Por. A. Świtalski, *Przeworsk z lamusa. Jasełka*, s. 27.

Gaweł, M. Mączka, Matka Boska – Z[ofia]. Pretoriusówna, M. Wajdowiczowa, Król – L. Frankowski, S[Józef]. Skowronek, S[tanisław]. Janusz, Diabeł – A[ntoni]. Klein, Pasterz Bartosz – J[erzy]. Pietrusiak, Z[bigniew]. Jasnosz¹⁹¹.

Il. 10. Jasełka w reżyserii Leona Trybalskiego, Przeworsk 1945 (1946 r.).
Scena: Pokłon aniołów. Własność: Jadwiga Mirkiewicz

8. Towarzystwo Muzyczne im. Stanisława Moniuszki

Tuż po zakończeniu II wojny światowej reaktywowano działalność instytucji państwowych, które zajęły się animacją życia społecznego i kulturalnego wśród lokalnej społeczności w Przeworsku i na terenie ówczesnego powiatu przeworskiego. Przy Starostwie Powiatowym w Przeworsku utworzony został Referat Kultury i Sztuki, zajmujący się: „systematyczną

¹⁹¹ Tamże.

i planową pracę w dziedzinie koordynacji i finansowania wszelkich poczynąń kulturalnych”¹⁹². 20 lutego 1945 r. pracę w Referacie rozpoczął Tadeusz Dawidowicz¹⁹³. Biuro Referatu (3 sale) znajdowało się od początku w gmachu Towarzystwa „Sokół”, gdzie mieściła się również szkoła muzyczna. Praca Referatu obejmowała działy: teatralny, muzyczny, muzealny, literatury i szkolnictwa artystycznego. Referat zajmował się też organizacją imprez masowych¹⁹⁴.

Po objęciu stanowiska Tadeusz Dawidowicz założył Towarzystwo Muzyczne im. Stanisława Moniuszki, którego celem było „krzewienie zamiłowania do muzyki i teatru”¹⁹⁵. W kwietniu 1945 r. liczyło ok. 50 członków; działała orkiestra i sekcja teatralno-amatorska, której kierownikiem był Wiesław Opalek¹⁹⁶.

¹⁹² S. Lew, *Karty z dziejów szkolnictwa i kultury Przeworska*, s. 192–193; AMP, M. Białogłowska, *Działalność przeworskiego Domu Kultury*, s. 35.

¹⁹³ Tadeusz Dawidowicz – pianista, skrzypek, dyrygent, kapelmistrz, urodzony we Lwowie 1894 r., zmarł w Przeworsku w 1968 r., https://archiwum-muzyczne.pl/osoby/tadeuszdawidowicz?fbclid=IwY2xjawGW09hleHRuA2FlbQlXMAABHVSWUn-sc8Gb4CO0Bruq26uhgIDjld8wMuslqK_5D7VDla7v1tBtbAI9SA_aem_JC1o-ep4030r2R8WbRcu7Q (dostęp: 5.11.2024)

¹⁹⁴ AMP, K. Szpak, *Odbudowa życia kulturalnego w powiecie przeworskim*, s. 61–62.

¹⁹⁵ APP, Starostwo Powiatowe w Przeworsku. Sprawozdania Referatu Kultury i Sztuki 1945–1949, 56/25/0/11/75: Sprawozdanie miesięczne z działalności Referatu Kultury i Sztuki od dnia 1 IV do 30 IV [1945 r.]. AMP, Rejestr Związków i Stowarzyszeń zwykłych, MP-DA-372. Formalnie zarejestrowano Towarzystwo 22 maja 1945 r. W składzie Zarządu byli: Stanisław Kędzierski, Franciszek Stogowski, Marcela Czernowa, Leon Kowal. W 1959 r. Towarzystwo zostało wykreślone z Rejestru (AMP, Materiały propagandowe – plansze z okresu PRL 1960–1970, MP-DA-1244, [Plansza /Gazetka ścienna] Państwowe Ognisko Muzyczne w latach 1945–1966 Kronika: Towarzystwo od początku istnienia było właścicielem Publicznej Szkoły Muzycznej im. Mieczysława Karłowicza ulokowanej początkowo w budynku byłego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”).

¹⁹⁶ AMP, K. Szpak, *Odbudowa życia kulturalnego w powiecie przeworskim*, s. 84, 88.

Il. 11. Aktorzy Towarzystwa Muzycznego w Przeworsku: Władysław Sołga, NN, Józef Tara, Zofia Rut, Maria Kaszluga, NN, Stanisław Korczyński. Przeworsk, czerwiec – lipiec 1945.
Z archiwum Urzędu Miasta Przeworska

Już w czerwcu 1945 Towarzystwo przygotowało sztukę „Śluby panieńskie”, którą wystawiono w sali „byłego Sokoła”¹⁹⁷. W obsadzie zagrali m.in. Władysław Sołga, Józef Tara, Zofia Rut, Maria Kaszluga; reżyserował Stanisław Korczyński¹⁹⁸. Ten

¹⁹⁷ APP, Starostwo Powiatowe w Przeworsku. Sprawozdania Referatu Kultury i Sztuki 1945–1949, 56/25/0/11/75: Pismo Tadeusza Dawidowicza do Urzędu Wojewódzkiego w Rzeszowie dotyczące problemów z udostępnianiem sali, z dn. 30 VI 1945 r.; Sprawozdanie miesięczne z działalności Referatu Kultury i Sztuki od dnia 1 VI do 30 VI 1945 r.: [Na temat przedstawienia:] „Poziom artystyczny wysoki, frekwencja duża. Sztuka ta znalazła uznanie wśród najszerzych warstw społeczeństwa przeworskiego i na ogólne żądanie została powtórzona” (AMP, K. Szpak, *Odbudowa życia kulturalnego w powiecie przeworskim*, s. 63).

¹⁹⁸ Z. Wawszczak, *Nad starym albumem*, s. 5; J. Rylowski, *Rut Zofia*, s. 276–277.

zespół teatralny widnieje na fotografii – portrecie zbiorowym ze zbiorów Urzędu Miasta w Przeworsku. Zdjęcie w plenerze, w tle wieża ratuszowa. Teresa Rut z rodziny Zofii Rut, udoostępniła cykl zdjęć ze scenami ze „Ślubów panieńskich” oraz zdjęcie portretowe z dedykacją: „Zosi Rutówniej Na pamiątkę wspólnej pracy nad Ślubami panieńskimi Przeworsk 20 lipca 1945 Stanisław Korczyński”. W. Sołga, J. Tara, Z. Rut, M. Kaszuga – stanowić będą w najbliższej przyszłości trzon teatru kolejowego w Przeworsku.

2 września 1945 r. w Przeworsku odbył się „Powiatowy Festival Muzyki i Sztuki Scenicznej”; w sali Sokoła zaprezentowały się amatorskie zespoły teatralne z Urzejowic, Kańczugi i z Przeworska. Koło Teatralne Towarzystwa Muzycznego im. Stanisława Moniuszki z Przeworska wystawiło „Śluby panieńskie” zdobywając w konkurencji miast I miejsce i nagrodę rzeczową – szachy, ufundowane przez P.P.R.¹⁹⁹ Na koniec 1945 r. urządziło Towarzystwo w sali Sokoła „rewię sylwestrową” ze skeczami, monologami, tańcem, śpiewem i orkiestrą jazzową, z której to rewii dochód był przeznaczony na cele własne Towarzystwa i na potrzeby szpitala powiatowego²⁰⁰.

Kolejnym osiągnięciem sekcji teatralno-amatorskiej przy Towarzystwie Muzycznym im. St. Moniuszki było wystawienie sztuki autorstwa Mieczysława Opałka²⁰¹ „Czarodziejskie ziele”.

¹⁹⁹ APP, Starostwo Powiatowe w Przeworsku. Referat Kultury i Sztuki 1945–1949, 56/25/0/11/75: Sprawozdanie z Powiatowego Festivalu Muzyki i Sztuki Scenicznej odbytego w Przeworsku dnia 2 września 1945 r.

²⁰⁰ <https://polona.pl/item-view/d7e5217e-7668-449b-a88d-2ad2b7006e72?page=0> (dostęp: 1.01.2025).

²⁰¹ Mieczysław Opałek, lwowski bibliofil, historyk i pedagog, przybył do Przeworska z misją uporządkowania i skatalogowania biblioteki Lubomirskich 10 lutego 1945 r. 14 lutego 1946 r. wyjechał do Tarnobrzega, tam zabezpieczał bibliotekę Dzikowskich. Powrócił do Przeworska 1 kwietnia 1946 r.; dokończył zadanie pilotując odesłanie księgozbioru przeworskiego

KOŁKO AMATORSKIE PRZY TOWARZYSTWIE MUZYCZNYM
IM. ST. MONIUSZKI W PRZEWORSKU

Dnia *16.V. czwartek* w sali „Sokoła” w Przeworsku

CZARODZIEJSKIE ZIELE

Baśń sceniczna w 3 aktach - pięciu odsłonach
pióra MIECZYŚŁAWA OPAŁKA

Ilustracja muzyczna, arie i piosenki kompozycji FRANCISZKA BRANI.

Czarowna kraina baśni
Chóry rewelersów
Balety krasnoludków
Świat zwierzęcy
Nowe dekoracje, kostiumy i efekty świetlne

Reżyser Wiesław Opałek

Początek o godzinie *5:30* Ceny miejsc *20-40* zł.

Przedsprzedaż biletów w cukierni p. Słowika. — Po trzecim dzwonku wejścia na widowieć zamknięte!!

Z. Kłisiewicz Przeworsk. — 5-5405.

II. 12. Afisz do widowiska: „Czarodziejskie ziele”, Przeworsk 16 maja 1946 r. MP-DA-827

do Biblioteki Jagiellońskiej we wrześniu i na początku października 1946 r.
(M. Opałek, *Ze wspomnień bibliofila*, Wrocław 1960, s. 103–111).

Była to baśń muzyczna w 3 aktach, z muzyką Franciszka Brani, w reżyserii Wiesława Opałka²⁰²; w Przeworsku odbyła się jej prapremiera. Zachował się afisz drukowany w drukarni Z. Kisielewskiego z informacją o spektaklu wystawianym 16 maja 1946 r. w sali „Sokoła”²⁰³. Sztukę wystawiano także jako część „rewii sylwestrowej”²⁰⁴. W dalszej kolejności Sekcja Teatralna miała w planie sztukę „Cały dzień bez kłamstwa”, 3-aktową komedię Jamesa Montgomery. Wydaje się, iż wystawianie spektakli było tylko epizodem w dziejach Towarzystwa, które w dalszym rozwoju zajęło się przede wszystkim organizacją szkolnictwa muzycznego i popularyzacją muzyki poważnej; z czasem stało się właścicielem Szkoły Umuzyczniającej²⁰⁵. Towarzystwo Muzyczne formalnie zostało zlikwidowane w 1948 r.²⁰⁶

²⁰² Wiesław Opałek (22 VII 1920 Lwów – 8 X 1980 Warszawa), reżyser, scenograf (<https://encyklopediateatru.pl/osoby/12875/wieslaw-opalek> /dostęp: 13.12.2024/; <https://pisarzeibadacze.ibl.edu.pl/haslo/3375/opalek-mieczyslaw> /dostęp: 17.12.2024/; R. Opałek, *Wspomnienie o moim ojcu*, „Profile” 1970, nr 10 (19), s. 26).

²⁰³ AMP, MP-DA-827 Państwowe Ognisko Muzyczne w Przeworsku (afisze, informacje o działalności szkoły): „Koło Amatorskie przy Towarzystwie Muzycznym im. St. Moniuszki w Przeworsku/ Dnia 16 V czwartek w sali „Sokoła” w Przeworsku / CZARODZIEJSKIE ZIELE / baśń sceniczna w 3 aktach – pięciu odsłonach / pióra Mieczysława Opałka / Ilustracja muzyczna, arie i piosenki kompozycji FRANCISZKA BRANI. Czarowna kraina baśni/ Chóry rewelersów / Balety krasnoludków / Świat zwierzęcy / Nowe dekoracje, kostiumy i efekty świetlne / Reżyser Wiesław Opałek / Początek o godzinie 5.30 / Ceny miejsc 20–40 zł / Przedsprzedaż biletów w cukierni u p. Słowika – Po trzecim dzwonku wejście na widownię zamknięte!!”

²⁰⁴ APP, Starostwo Powiatowe w Przeworsku. Referat Kultury i Sztuki 1945–1949, 56/25/0/11/75: Wykaz teatrów Amatorsko-ochotniczych na terenie Powiatu Przeworskiego [1946 r.].

²⁰⁵ 45 lat Państwowej Szkoły Muzycznej I stopnia im. Mieczysława Karłowicza w Przeworsku, Przeworsk 2013, s. 5–6.

²⁰⁶ APP, Akta miasta Przeworska. Oświata, kultura i sztuka 1945–1949, 56/137: Pismo Tadeusza Dawidowicza do Zarządu Miejskiego dotyczące dalszego funkcjonowania Szkoły Umuzyczniającej.

9. Pociąg do teatru, czyli teatr kolejowy

9.1. Związek Zawodowy Pracowników Kolei – Koło w Przeworsku

Związek Zawodowy Pracowników Kolei Rzeczypospolitej Polskiej powstał w grudniu 1918. Związek prowadził szeroką i systematyczną pracę oświatową, kształtującą światopogląd jego członków, w myśl hasła: „Człowiek jako cel, praca jako środek”²⁰⁷. Koła związkowe zakładały przedszkola, kluby, urządziły kursy i odczyty, prowadziły biblioteki i czytelnie, zespoły teatralne, chóry i orkiestry. Dążono, by każde koło prowadziło własną bibliotekę²⁰⁸. Związek Zawodowy Kolejarzy (ZZK) w Przeworsku działał od 1918 roku²⁰⁹.

Po II wojnie światowej, Koło ZZK w Przeworsku przynależało do Okręgu Kraków. „Rozumiejąc doniosłą rolę artystycznego oddziaływania na publiczność, chęć doznania przeżyć artystycznych i uczuciowych”, każde Koło dążyło do posiadania własnej sekcji teatralnej. Ponadto, urządzając płatne przedstawienia, Koła powiększały dochody własne²¹⁰. W Okręgu krakowskim działało 25 Kół. W Przeworsku w 1947 r. funkcję prezesa pełnił Józef Czerwiński, wiceprezesem był Władysław Kellner, sekretarzem Antoni Sołek, skarbnikiem – Feliks Kosiba, zaś przewodniczącym komisji rewizyjnej – Edward Dzikie-

²⁰⁷ Działalność Związku Zawodowego Pracowników Kolejowych Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1945–1946: sprawozdanie Zarządu Głównego ZZK na XVI Walny Zjazd Delegatów Kół, Warszawa 1947, s. 277.

²⁰⁸ J. Plis, Działalność biblioteczna Związku Zawodowego kolejarzy (ZZK) w latach 1918–1939, „Folia Bibliologica” 1986/1987, t. 34/35, s. 89.

²⁰⁹ AMP, E. Stecko, Wybrane zagadnienia związków zawodowych w Przeworsku w latach 1918–1939, Przeworsk 1979, MP-OP-173, s. 16–17.

²¹⁰ Działalność Związku Zawodowego Pracowników Kolejowych Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1945–1946, s. 288.

wicz²¹¹. Zainteresowanie teatrem amatorskim wśród członków Koła w Przeworsku obserwujemy po zakończeniu II wojny, co wiąże się z przybyciem do Przeworska grupy kolejarzy lwowiaków.

27 lipca 1944 r. – do Przeworska wkracza Armia Czerwona, następuje koniec II wojny światowej. Tymczasem we Lwowie ludność polska musi opuścić miasto. Jak pisze Stefan Lew, do Przeworska w pierwszych latach po wojnie przybyła: „liczna kolonia repatriantów rekrutująca się z ośrodków miejskich, szczególnie ze Lwowa”. Społeczność ta miała znaczny wpływ na ożywienie życia kulturalnego w Przeworsku²¹². Jedną z grup zawodowych migrantów ze Lwowa do Przeworska stanowili kolejarze²¹³.

W przedstawieniach teatru kolejowego występowali kolejarze, żony kolejarzy, a także mieszkańcy Przeworska, nie związani z pracą na kolei, a zainteresowani teatrem. A. Świtalski podaje szereg nazwisk: Józef Oksza Rogojski (założyciel i reżyser teatru), Walery (Władysław) Sołga i Józef Tara (obaj trudnili się też reżyserią), Wiktor Pukocki, Edward Dzikiewicz, Stanisław Krupa, Antoni Pikuła, Antoni Sołek – kolejarze, Stanisław Hadło (gospodarz świetlicy, grający role epizodyczne tzw. „halabardników”); Maria Kaszługowa (gustująca w rolach amantek) i Felicja Górecka – żony kolejarzy, a także Antoni Thomas –aptekarz, Zofia Rut – prowadząca zakład fotograficzny w Przeworsku i inni: Stanisław Zaliński, Zającowa, Emma Święc²¹⁴. Nazwiska

²¹¹ Tamże, s. 94–95.

²¹² S. Lew, *Karty z dziejów szkolnictwa i kultury Przeworska*, s. 192–193.

²¹³ AMP, B. Kaczmar, *Rozwój społeczno-gospodarczy Przeworska w latach 1944–1984*, Rzeszów 1986, MP-OP-207, s. 118.

²¹⁴ A. Świtalski, *Teatr Kolejarza „Syrena” w świetlicy ZZK w Przeworsku*. Wspomnienie spisane 21 maja 2021 r. (kopia w zbiorach Muzeum w Przeworsku).

aktorów wymienione są również w obsadzie na afiszach do niektórych przedstawień z lat 1946–1947: Maria Hankiewiczowa, W. Hankiewicz, M. Kamecki, L. Matwijowa, M. Ostrowska, Józef Ozimek, W. Pelc, Katarzyna Tereszczuk, Stanisław Wołczko, Lila Żukowska. Zdaniem Bogdana Kaczmar, „kółko dramatyczne” działające przy ZZK w Przeworsku w latach swej intensywnej działalności (od 1946 do końca lat 50. XX w.) liczyło 40 osób²¹⁵. W latach 60. XX w. w teatrze występowały jeszcze: Ewa Woźniak (kasjerka na stacji kolejowej), Krystyna Telesz (żona dyżurnego ruchu), Janina Ochmanowa²¹⁶.

Dla porównania, w sąsiednim Łańcucie do ożywienia ruchu teatralnego po zakończeniu II wojny, również przyczyniło się środowisko „kresowiaków” – repatriantów przybyłych do miasta ze wschodnich terenów II Rzeczypospolitej zajętych przez ZSRR. W październiku 1944 powstaje tam zespół Towarzystwo Przyjaciół Sceny i przygotowuje „Zemstę” A. Fredry. Reżyserią zajął się repatriant z Sokala, pracownik poczty – Stanisław Wilanowski. Od marca 1945 teatr łańcucki nosił nazwę „Lutnia”. Jak pisał redaktor Witold Szymczak: „Założenie Lutni było reakcją społeczeństwa na głód poprawnego słowa. Słowo, które w ostatnich 5 latach gehenny dziejowej było eliminowane i inkrustowane znienawidzonym językiem niemieckim. Brak polskiej sztuki w ogóle, brak teatru tak bardzo zrośniętego w polską kulturę narodową”²¹⁷. Zapotrzebowanie

²¹⁵ AMP, B. Kaczmar, *Rozwój społeczno-gospodarczy Przeworska*, s. 119.

²¹⁶ AMP, M. Witkowski, *Kultura. Materiały do monografii powiatu przeworskiego*, MP-OP-30, s. 24. (Por. AMP, *Monografia powiatu przeworskiego (1972–1974)*, MP-DA-746); J. Nowakowski, *Osiągnięcia zespołu teatralnego ZZK*, „Nowiny Rzeszowskie” z 2 IV 1950, nr 92, s. 4; Por. APP, Akta miasta Przeworska. Wykazy pracowników Stacji Przeworsk 1944–1945, sygn. 56/137/1743.

²¹⁷ „Widnokrąg” nr 11/77, s. 2; W. Szymczak, *Laureaci*, „Nowiny Rzeszowskie” z 17 III 1963. Za: A.D. Dubiel, *Teatr „Lutnia” w Łańcucie 1945–1975*, Łańcut 1995, s. 7.

na sztukę w tym czasie „było gwałtowne”. Poza tym, w „Lutni” aktorzy amatorzy otrzymywali za swoją pracę w teatrze wynagrodzenie, stąd też znaczna ilość premier w pierwszym okresie działalności: 21 spektakli premierowych (lekkich komedii obyczajowych i programów estradowych). W 1945 r. Teatr „Lutnia” przyjeżdżał z przedstawieniami także do Przeworska. W repertuarze obu teatrów: kolejowej „Syreny” i „Lutni” znalazły się grane w tym samym okresie sztuki: „Sublokatorka”, „Małżeństwo Loli” i „Roztwór profesora Pytla”²¹⁸.

Najstarszym dokumentem historycznym datującym początek a zarazem koniec działalności zespołu jest plansza informacyjna w typie gazetki ściennej, zatytułowana: „OSIĄGNIĘCIA ZESPOŁU TEATRALNEGO PRZY ŚWIETLICY Z.Z.K. W PRZEWORSKU W LATACH 1944–1964”²¹⁹. Plansza ilustrowana jest odręcznie motywem maski teatralnej i kurtyny. Zawiera 6 zdjęć wraz z podpisami: „1 Scena z sztuki pt. Moralność Pani Dulskiej”, „2 Scena z bajki pt. Śnieg i mróz”, „3 Scena z sztuki pt. Znajda”, „4 Scena z sztuki pt. Ożenić się nie mogę”, „5 Zespół Jarzębinki”, „6 Scena z bajki »Stach i strach«”. W roku 1964 obchodzono w Polsce 20 lat powstania Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Eksponowano dokonania i osiągnięcia, postęp w każdej dziedzinie, który nastąpił w ciągu 20 lat od ogłoszenia Manifestu PKWN. Niewykluczone, że uwypuklenie roku 1944 pasowało do narracji o wszechstronnych pozytywnych działaniach, także w dziedzinie oferty kulturalnej Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

W dostępnych opracowaniach poświęconych działalności kulturalnej na terenie Przeworska i powiatu przeworskiego powtarza się rok 1945 wskazywany jako początek istnienia

²¹⁸ A.D. Dubiel, *Teatr „Lutnia” w Łańcucie 1945–1975*, s. 5–9, 183–185.

²¹⁹ AMP, Materiały propagandowe – plansze z okresu PRL 1960–1970, MP-DA-1244.

teatru amatorskiego kolejarzy²²⁰. Datę tę potwierdza w swoim spisanim wspomnieniu Andrzej Świtalski²²¹. Natomiast w prowadzonym od 1948 r. przez Starostwo Powiatowe Przeworskie „Rejestrze związków i stowarzyszeń zwykłych”, dla Teatru Kolejowego „Syrena” widnieje data legalizacji: 1 marca 1949 r. W składzie Zarządu obecni byli wówczas: Piotr (Bolesław?) Czajkowski – Prezes, Wiktor Pukocki – Wiceprezes, Michał Krupa – skarbnik, Władysław Słysz – sekretarz. W tym samym dokumencie znajduje się adnotacja, iż 13 maja 1958 r. stowarzyszenie (związek) wykreślono z rejestru i od tej pory działa jako sekcja ZZK w Przeworsku²²².

Teatr Kolejowy posiadał własną siedzibę – świetlicę, uroczyście otwartą i poświęconą dnia 17 lutego 1946 r.²²³ Budynek świetlicy kolejowej przy obecnej ul. Lubomirskich 3A (dawna nazwa ulicy: Kolejowa, w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej: 1 Maja), tuż obok budynku mieszkalnego dla pracowników kolei²²⁴, istnieje do dnia dzisiejszego. Pierwotna bryła miała kształt hali, z wejściem w ścianie szczytowej od

²²⁰ AMP, J. Benbenek, *Rozwój kultury i sportu w XXVI-leciu PRL*, Przeworsku 1970, MP-OP-63, s. 11; A. Szozda, M. Witkowski, *Rozwój życia kulturalnego w powiecie przeworskim w okresie 30-lecia PRL*, 1975, MP-OP-49, s. 38; AMP, K. Szpak, *Odbudowa życia kulturalnego w powiecie przeworskim*, s. 83.

²²¹ A. Świtalski, Teatr Kolejowy „Syrena” w świetlicy ZZK w Przeworsku. Wspomnienie spisane 21 maja 2021 r. (kopia w zbiorach Muzeum w Przeworsku).

²²² AMP, Rejestr związków i stowarzyszeń zwykłych, MP-DA-372, s. 12–13.

²²³ <https://polona.pl/item-view/494d6dec-136c-4f0b-a6c7-b074e6586f53?page=0> (dostęp: 26.10.2021).

²²⁴ Kamienica wybudowana na przełomie XIX i XX w. nieopodal dworca kolejowego; dwupiętrowy gmach, osiemnastoosiowy, z dwoma ryzalitami, nakryty dachem naczółkowym, z ozdobnym boniowaniem. Budynek powstał z przeznaczeniem na mieszkania dla kolejarzy (AMP, Z. Bieńkowska, T. Piekarz, I. Zajac, *Studium historyczno-urbanistyczne (Katalog zabudowy)*, Jarosław 1989, MP-OP-337, s. 130–131).

strony zachodniej, później wielokrotnie przebudowana, po raz ostatni w latach 90. XX w. Świetlica została adaptowana – przebudowana z magazynu. Składała się z jednej sali widowiskowo-teatralnej wraz ze sceną z zapleczem (mieszczącej się w części wschodniej szczytowej budynku) oraz pomieszczeń dla biblioteki²²⁵. Wiele szczegółowych informacji o warunkach panujących w świetlicy podaje sprawozdanie z 1949 r., sporządzone przez Edwarda Dzikiewicza. Świetlica składała się z 3 pomieszczeń: pokoju – czytelnicy (metraż 20 m²), pokoju (13 m²) oraz sali ze sceną (105 m²). Budynek nie posiadał kanalizacji, wodociągu, ogrzewany był piecem kaflowym; posiadał oświetlenie elektryczne. W czytelnicy prenumerowano pisma informacyjne i ilustrowane. W świetlicy znajdowało się radio i pianino. Do dyspozycji były gry planszowe, ping-pong. Na wyposażeniu były dekoracje teatralne – tła przedstawiające „pokój i rolną okolicę”; 4 ławy, 14 stołów i 178 krzeseł. Pracownikami świetlicy od 1 lutego 1946 r., nieopłacanymi, byli: Edward Dzikiewicz – kierownik, Jan Rogojski – reżyser, Jan Matwijów – kierownik muzyczny oraz Bronisław Schwarz – referent kulturalno-oświatowy. W okresie od 1 stycznia do 31 marca, zespół teatralny spotykał się 24 razy w trakcie prób w godz. 17–21, odbyły się 33 przedstawienia, przybliżona liczba widzów to 8250 osób (sic!). W tym okresie zespół liczył 30 dorosłych osób: 16 mężczyzn i 14 kobiet. Braki, na które uskarżał się kierownik świetlicy to: zapotrzebowanie na dekoracje, szminki do charakteryzacji, kostiumy, których nieposiadanie uniemożliwiało sięganie po repertuar klasyczny i ludowy. Praca reżysera od początku istnienia zespołu

²²⁵ AMP, M. Witkowski, *Kultura*, s. 20; AMP, M. Bernakiewicz, *Infrastruktura społeczna i kulturalna miasta Przeworska i okolic*, Rzeszów 1977, MP-OP-152, s. 30.

teatralnego nie była opłacana. Bolączką były też nieszczelne pojedyncze okna²²⁶. Jak zapamiętał Andrzej Świtalski, ściany sali klubowej w świetlicy ozdobione były fotosami – portretami ucharakteryzowanych aktorów teatru autorstwa fotograf Zofii Rut²²⁷.

Il. 13. Budynek świetlicy kolejowej, ul. Lubomirskich, Przeworsk 2021.
Fot. K. Ignas

²²⁶ APP, Starostwo Powiatowe w Przeworsku. Sprawozdania Referatu Kultury i Sztuki 1945–1949, 56/25/0/11/75: Kwestionariusz sprawozdawczo-statystyczny dla placówek czynnego upowszechnienia kultury i oświaty na rok 1949 – Placówka Świetlica Koła Z.Z.K. w Przeworsku, 23 VI 1949, opracowana przez kierownika Edwarda Dzikiewicza.

²²⁷ Rozmowa z A. Świtalskim 9 XI 2024 r.

Świetlica od swego otwarcia użytkowana była często jako przestrzeń do celów kulturalnych i rozrywkowych. Odbывały się tam zabawy taneczne, sylwestrowe i karnawałowe, przed Adwentem potańcówki tzw. „katarzynki”, zebrania w gronie kolejarzy, członków ZZK i Kolejowy Klub Sportowy „Czarni”²²⁸. Funkcjonowała w mieście jako pomieszczenie do organizacji spotkań towarzyskich, wydarzeń z udziałem większej grupy osób, obok sal w budynkach „Sokoła” i kasyna Cukrowni.

9.2. Premiery teatru kolejowego

Istotne źródło precyzyjnych informacji na temat premier i repertuaru to zbiór druków ulotnych – treści afiszy drukowanych w przeworskiej drukarni Zygmunta Kisielewskiego, dostępny w repozytorium cyfrowym Biblioteki Narodowej (polona.pl). Najstarszy z afiszów zawiera datę dzienną otwarcia i poświęcenia budynku świetlicy kolejowej w Przeworsku – 17 lutego 1946 roku²²⁹, co dokonało się podczas uroczystości podzielonej na dwie części – oficjalną i rozrywkową. W części oficjalnej, z udziałem orkiestry kolejowej i chóru, odegrany został hymn narodowy, dokonano poświęcenia, miały miejsca przemówienia okolicznościowe. W części rozrywkowej, która rozpoczynała się o godz. 17.00, urządzony został „Wieczór humoru”, następnie zabawa taneczna z „bufetem obfitym”. Z treści afisza dowiadujemy się jeszcze o fakcie ogrzania sali, o obowiązujących biletach wstępu na część rozrywkową – indywidualnych i rodzinnych oraz o niskich cenach posiłków

²²⁸ „Kronika” ks. Romana Penca proboszcza w Przeworsku (lata 1944–1951), S. Kozak (wybór i oprac.), Przeworsk 2020, s. 47, 50, 52, 55, 68, 70, 103.

²²⁹ <https://polona.pl/item-view/494d6dec-136c-4f0b-a6c7-b074e6586f53?page=0> (dostęp: 26.10.2021).

w bufecie. Organizatorem uroczystości był Komitet – Kolejowy Komitet Odbudowy Świątlicy.

2 miesiące później, 7 kwietnia 1946 roku w niedzielę o godz. 17 odbywa się pierwsza premiera teatru amatorskiego. To spektakl „arcywesoła komedia” pt. „Ofiarny kozioł” autorstwa Oskara Blumenthala i Gustawa Kadelburga. Zachowany afisz drukowany jest w drukarni Zygmunta Kisielewskiego w Przeworsku²³⁰. Na afiszu widnieją istotne informacje: nazwa oficjalna teatru: „Sekcja Teatralna Związek Zawodowy Pracowników Kolejowych R. P. w Przeworsku”. Afisz podaje również obsadę ról, wystąpili wówczas „obywatele”: J. Ozimek, K. Tereszczuk, S. Wołczko, Matwijowa, W. Sołga, L. Żukowska, Zaliński, Hankiewiczowa. Komedia składała się z 3 aktów, w antraktach przygrywała „orkiestra własna jazzowa”. Dostępne były trzy rodzaje miejsc, od zlokalizowanych najbliżej sceny, poprzez środkowe, do najdalszych, w trzech cenach biletów. Afisz do „Ofiarnego kozła” jest drukiem pełnym, tj. zawiera drukowane kompletne informacje na temat terminu spektaklu.

Kolejny afisz²³¹ datowany na 1946 rok, zawiera nadruk do uzupełnienia odręcznego – tj. wpisania daty, godziny, miejsca (sali) i cen biletów. Drukowany również w drukarni Zygmunta Kisielewskiego, miał służyć do wielokrotnego użytku, do informacji o więcej niż jednym wystawieniu sztuki. Nazwa teatru brzmi nieco inaczej: „Teatr Kolejowy przy Z.Z.K w Przeworsku”. Sztuka wystawiana to 3-aktowa komedia pt. „Gałga-

²³⁰ <https://polona.pl/item/afisz-inc-zwiazek-zawodowy-pracownikow-kolejowych-r-p-sekcja-teatralna-w,NzUyNTQyMjI/0/#info:metadata> (dostęp: 26.10.2021).

²³¹ <https://polona.pl/item/afisz-inc-dnia-o-godz-w-sali-galganek-komedia-w-3-ch-aktach-dario,MTAzNTgyMTM3/0/#info:metadata> (dostęp: 27.10.2021).

nek” autorstwa Daria Niccodemiego w przekładzie Jarosława Iwaszkiewicza. W Przeworsku tytułową rolę grała Maria Kaszlugowa. Reżyserią spektakli zajmuje się począwszy od tego przedstawienia Józef Oksza-Rogojski, sam również odgrywa jedną z ról – Burittiego, co figuruje na afiszu. Pozostałe osoby biorące udział: J. Tara, M. Hankiewiczowa, W. Sołga, K. Tereszczuk, J. Ozimek, A. Sołek, łącznie 8 osób. Dochód z przedstawienia przeznaczony był „na cele kulturalno-oświatowe”.

15 września 1946 Referat Kultury i Sztuki Starostwa Powiatowego zorganizował „Powiatowy Festiwal Sztuki” „pod protektoratem” starosty Leona Żygadły. Festiwal trwał przez 4 dni, rozpoczął się w niedzielę 15 września w parku miejskim²³². Odbywał się „w połączeniu z konkursem zespołów orkiestrowych, chóralskich i tanecznych, i inscenizacji regionalnych”. „Zespół teatralny Zaw. Związku Kolejarzy z Przeworska” 18 września, w ostatnim dniu Festiwalu, wystawił humoreskę Brunona Winawera pt. „Roztwór profesora Pytla”²³³. Miejsce prezentacji przedstawień zostało sprecyzowane jedynie przy informacji o pierwszym przedstawieniu – była to sala „Sokoła”.

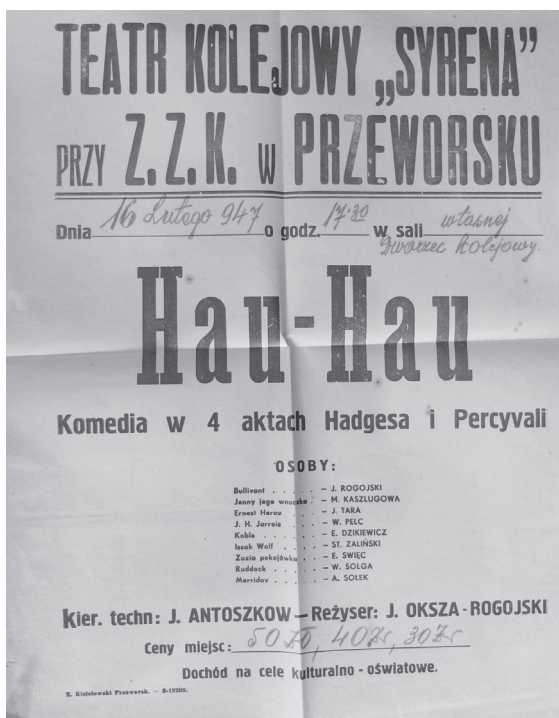
Prawdopodobnie w roku 1946 przygotowana została premiera jeszcze jednej sztuki, 4-aktowej komedii pt. „Figlarz”²³⁴, autorstwa Augusta von Kotzebue. W rolach głównych małżeństwa Drzemalskich wystąpili J. Rogojski (reżyser sztuki) i L. Matwijowa. Ponadto wystąpili: M. Ostrowska, St. Wołczko, M. Kaszlugowa, J. Tara, W. Sołga, M. Hankiewicz, W. Hankiewicz, M. Kamecki.

²³² <https://polona.pl/item-view/b7f6359b-31ec-4eab-ab4a-5406b8183123?page=0> (dostęp: 27.10.2021).

²³³ <https://polona.pl/item-view/23940b7f-b1c3-467a-9e0f-1e8b4dbae048?page=0> (dostęp: 13.02.2024).

²³⁴ <https://polona.pl/item/afisz-inc-dnia-o-godzinie-w-sali-figlarz-komedia-w-4-ch-aktach,MTAzNTgyMTQw/0/#info:metadata> (dostęp: 27.10.2021).

Kolejną sztuką przygotowaną przez Teatr kolejowy była angielska komedia w 4 aktach pt. „Hau-Hau”, autorami byli Thomas Wigney Percyval oraz Horace Hodges. Spektakl zaprezentowano w sali własnej, tj. na scenie świetlicy, 9 lutego 1947 r. w niedzielę o godz. 17.30. Dwa afisze drukowane, uzupełnione odręcznie wpisanymi datami z podaniem dnia i miesiąca („9 lutego br”, „16 lutego 947”) zachowały się w zbiorach archiwum Muzeum²³⁵.

Il. 14. Afisz do spektaklu: „Hau-Hau”, Przeworsk 16 lutego 1947 r.
 MP-DA-1009

²³⁵ AMP, Plakaty Teatru Kolejowego „Syrena” w Przeworsku, MP-DA-1009.

Reżyserował Józef Oksza-Rogojski, który zagrał także główną tytułową rolę detektywa Bullivanta Hau-Hau. W spektaklu wystąpili: M. Kaszługowa, J. Tara, W. Pelc, E. Dzikiewicz, S. Zaliński, E. Święc, W. Sołga i A. Sołek. Przedstawienie objęte zostało opieką kierownika technicznego – J. Antoszkowa. Co istotnie, na afiszu z lutego 1947 pojawia się nazwa własna teatru: „Syrena”.

„Migawki wakacyjne” to tytuł kolejnego przedstawienia, a dokładnie był to „montaż rewiiowy”, „w 12 barwnych obrazach”, jak głosi hasło umieszczone na afiszu pod tytułem: „Humor! Satyra! Piosenka! Skecz!”. Widowisko według afisza przygotowane zostało w 1947 r.²³⁶ Zespół aktorów Teatru Kolejowego zasilony został na potrzeby tego przedstawienia o członków Organizacji Młodzieży Towarzystwa Uniwersytetów Robotniczych i pod takim szyldem zaprezentował się: „Amatorski Zespół Teatralny Organizacji Młodzieży Towarzystwa Uniwersytetów Robotniczych (OM TUR) Koło Kolejowe w Przeworsku”²³⁷. OM TUR działała w gimnazjum przed 1948 r.²³⁸

W zbiorze afiszów dokumentujących działalność Amatorskiego Zespołu Teatralnego „Syrena” przy Związku Zawodowym Kolejarzy w Przeworsku ostatnim jest druk informujący o spektaklu „Małżeństwo Loli”, granym w 1948 r. (3-aktowa komedia napisana przez Henryka Zbierzchowskiego). Afisz jest wydrukowany w drukarni Kisielewskiego, z miejscami do wypełnienia. Z afisza dowiadujemy się o reżyserze

²³⁶ <https://polona.pl/preview/8b17434c-b6a0-4366-92b9-41493496125f> (dostęp: 24.01.2024).

²³⁷ AMP, A. Szozda, M. Witkowski, *Rozwój życia kulturalnego w powiecie przeworskim*, s. 38.

²³⁸ Z. Konieczny, *Gimnazjum i Liceum w Przeworsku*, s. 91–92.

przedstawienia – Józefie Okszy Rogojskim oraz o celu przeznaczenia dochodu z biletów: „na cele kulturalno-oświatowe”²³⁹.

W 1948 r. 29 lutego Teatr Kolejowy ZZK odegrał komedię „Musisz być moją” autorstwa Louisa Verneuil’a²⁴⁰. Do marca 1949 r. Teatr opracował jeszcze sztuki: komedię w 3 aktach pt. „Sublokatorka” Adama Grzymały-Siedleckiego, „O żołnierzu tułaczem” – sztukę w 3 odsłonach Stefana Żeromskiego. Równocześnie zespół przygotowywał komedię w 3 aktach pt. „Roxy” – Barriego Connorsa oraz sztukę „Powracająca fala” na motywach noweli Bolesława Prusa. Zespół planował wystawić w przyszłości sztuki: Konstantina Simonowa pt. „Harry Smith odkrywa Amerykę”, „Uciekła mi przepióreczka” Stefana Żeromskiego oraz „Moralność Pani Dulskiej”²⁴¹.

Okres późniejszy działalności teatru, tj. po 1948 r. nieudokumentowany afiszami, pozostaje we wspomnieniach i na fotografiach. Elżbieta Tara, córka jednego z aktorów, Józefa Tary, przekazała do zbiorów Muzeum kilkanaście fotografii, dokumentujących działalność teatru. Jest to m.in. portret zbiorowy aktorów ze sztuki Konstantego Krumłowskiego – wodewilu w 4 aktach pt. „Białe fartuszki”, granej w 1948 r. czy analogiczny portret ze spektaklu z 1949 r. „Ach, te automobile” (mało znana sztuka autora nazwiskiem Jastrzębski).

²³⁹ <https://polona.pl/item-view/57a5ea2d-9cb1-4773-891a-e7b3ca6bdc94?-page=0> (dostęp: 24.01.2024).

²⁴⁰ APP, Starostwo Powiatowe w Przeworsku. Sprawozdania Referat Kultury i Sztuki 1945–1949, sygn. 56/25/0/11/75: Sprawozdanie z działalności teatralnej za czas od 1 II do 29 II 1948 r.

²⁴¹ APP, Starostwo Powiatowe w Przeworsku. Sprawozdania Referat Kultury i Sztuki 1945–1949, sygn. 56/25/0/11/75: Kwestionariusz sprawozdawczo-statystyczny dla placówek czynnego upowszechnienia kultury i oświaty na rok 1949 – Placówka Świetlica Koła Z. Z. K. w Przeworsku, 23 VI 1949, opracowana przez kierownika Edwarda Dzikiewicza.

Il. 15. Teatr Kolejowy w Przeworsku: „Białe fartuszki” –
komedia w 3 aktach Konstantego Krumłowskiego

Od lewej Witkowski (ze skrzypcami), NN, NN, NN, Michał (Stanisław?) Krupa (w kapeluszu), NN, Edward Dzikiewicz (w czapce z otokiem), NN, Józef Tara (w okularach), Józef Sokołowski (z trąbką), W. Sołga. Siedzą od lewej: NN, NN, NN, NN, NN, Kazimiera Mroczyńska, NN, Zofia Rut. Pośrodku: Janina Leja, (?) Janusz, NN. Przeworsk 1949 r. MP-F-10431. Do zbiorów Muzeum przekazała Elżbieta Tara

Kolejna dawka informacji o losach zespołu teatralnego ZZK pochodzi z krótkiej notki w dzienniku „Nowiny Rzeszowskie”. W 1949 r. zespół wystawił sztukę „Radio – październik” – groteskę rewolucyjną w 3 aktach Włodzimierza Majakowskiego. Rok później oprócz sztuki „Ach, te automobile” przygotowano obrazek sceniczny w 1 akcie z życia wsi współczesnej, napisany

w 1948 przez Antoniego Lachowicza „Gospodarz – to ja!...”²⁴². W tym czasie Teatr Kolejowy prowadził działalność objazdową, odwiedzając Kańczugę, Dynów, Leżajsk oraz „w ramach łączności kulturalnej miasta ze wsią” także okoliczne wsie – ówczesne gromady²⁴³.

Przedstawienie „Moralność Pani Dulskiej” w wykonaniu Teatru Kolejowego odbiło się szerokim echem i było długo wspominane²⁴⁴: „W latach 1946–1951 kiedy uczęszczałem do Gimnazjum i Liceum im. Króla Władysława Jagiełły w Przeworsku była lektura »Moralność Pani Dulskiej«. W 1948 roku była wystawiana przez Teatr »Syrena«. Grali w niej Walery Sołga – Felicjan, Zofia Rut – Pani Dulska, Antoni Thomas – Zbyszek, Felicja Górecka. W. Sołga grając, lubił wtrącać własne słowa – inne jak w sztuce. Na »Moralności Pani Dulskiej«, na której byliśmy całą klasą – zamiast powiedzieć: »Niech was wszyscy diabli wezmą« – powiedział: – »Niech was jasny szlag trafi!« – dokładnie to zapamiętałem”²⁴⁵. Zofia Rut tak wspominała swój udział w przedstawieniu: „Oto kiedy przygotowywali »Panią Dulską«, grupka aktorów i realizatorów pojechała do Krakowa, aby »podejrzeć« jak to wystawiają na prawdziwej scenie. Wyniki były nadzwyczajne: nieżyjący już lekarz i zapalony miłośnik Przeworska, działacz stowarzyszenia regionalnego, Henryk Jankowski oświadczył podobno, że jemu przeworska Dulska podoba się bardziej aniżeli ta, którą obejrzał w Krakowie!”²⁴⁶.

²⁴² J. Nowakowski, *Osiągnięcia zespołu teatralnego ZZK*, s. 4.

²⁴³ Tamże.

²⁴⁴ (jn) *Tydzień kultury przeworskiej. Tradycje i współczesność*, „Widnokrąg” dodatek do „Nowin Rzeszowskich” z 5 VI 1971, nr 23 (505), s. 4.

²⁴⁵ A. Świtalski, Teatr Kolejowy „Syrena” w świetlicy ZZK w Przeworsku. Wspomnienie spisane 21 V 2021 r. (kopia w zbiorach Muzeum w Przeworsku).

²⁴⁶ Z. Wawszczak, *Nad starym albumem*, s. 5.

Il. 16. Teatr Kolejowy w Przeworsku: „Moralność Pani Dulskiej” –
dramat w 3 aktach Gabrieli Zapolskiej

Od lewej: Zofia Rut (Dulska), Janina Ochmanowa, Władysław Sołga (Dulski),
NN, Kazimiera Mroczyńska, Maria Kaszluga, NN Przeworsk 1949. MP-F-
10430. Do zbiorów Muzeum – przekazała Elżbieta Tara

W roku 1947 Walerian Sołga, który zdaniem Józefa Benbenka był „motorem” Teatru Kolejowego „Syrena”²⁴⁷, założył teatr kukielkowy. Jego niewątpliwym sukcesem po 1949 r. był gościnny występ w Krakowie w ramach wymiany kulturalnej pomiędzy oddziałami ZZK, ze sztuką Marii Kownackiej „O Kasi, co gąski zgubiła”²⁴⁸. Także w roku 1949 odbyła się

²⁴⁷ AMP, J. Benbenek, *Rozwój kultury i sportu w XXXV-leciu PRL*, Przeworsk 1970, MP-OP-63, s. 11.

²⁴⁸ AMP, K. Szpak, *Odbudowa życia kulturalnego w powiecie przeworskim* s. 85. Informacje uzyskane przez K. Szpak od Zofii Rut przed 1980 r.

w Przeworsku premiera rosyjskiej sztuki pt. „Gęgorek”²⁴⁹ autorstwa Niny Gernet i Tatiany Gurewicz²⁵⁰. „Kukiełkowy teatr P.K.P” kolejowy działał jeszcze w 1953 r. 19 stycznia w sali ówczesnego kina „Warszawa” (byłej sali „Sokoła”) odbyła się „choinka noworoczna”, w trakcie której zaprezentowano utwór „Brudasek – czyścioszek” w 6 odsłonach²⁵¹.

W latach 50. XX Teatr Kolejowy prowadził działalność międzypokoleniową organizując przedstawienia, w których dzieci występowały wraz z dorosłymi – rodzicami lub tylko dzieci rodziców kolejarzy – aktorów dorosłych. Na podstawie jedynie zdjęć można wymienić tytuły sztuk: „Stach i strach” – bajka teatralna w 3 odsłonach autorstwa Tadeusza Kraszewskiego, „Śnieg i mróz”, „Królowa śniegu” – bajka teatralna na motywach baśni Andersena, odgrywana w 2. połowie lat 50., co wspomina biorący udział w przedstawieniu Zygmunt Markowski²⁵². Zapewne do tych przedstawień Andrzej Świtalski namalował dekorację – zimową panoramę²⁵³.

Za datę końcową działalności Teatru Kolejowego, z braku innego potwierdzenia, można przyjąć rok 1964, który figuruje na planszy – gazetce ściennej. W okresie od 1946 roku do

²⁴⁹ APP, Starostwo Powiatowe w Przeworsku. Sprawozdania Referatu Kultury i Sztuki 1945–1949, 56/25/0/11/75: Wstawka [opis] do: Kwestionariusz sprawozdawczo-statystyczny dla placówek czynnego upowszechnienia kultury i oświaty na rok 1949 – Placówka Świetlica Koła Z. Z. K. w Przeworsku, 23 VI 1949, opracowana przez kierownika Edwarda Dzikiewicza.

²⁵⁰ <https://encyklopediateatru.pl/sztuki/8962/gegorek>; https://www.teatrnlalek.wroclaw.pl/pdfs/75%20lat/Skad_si%C4%99_wzielismy_o%20poczatkach_WTL.pdf (dostęp: 8.05.2024).

²⁵¹ AMP, *Kronika pięcioklasowej szkoły męskiej w Przeworsku*, s. 95.

²⁵² Rozmowa z Zygmuntem Markowskim, 12.03.2023.

²⁵³ A. Świtalski, Teatr Kolejarzy „Syrena” w świetlicy ZZZK w Przeworsku. Wspomnienie spisane 21 maja 2021 r. (kopia w zbiorach Muzeum w Przeworsku).

końca lat 50. XX w. Teatr Kolejowy przygotował co najmniej 25 premier, w tym 4 sztuki o tematyce dziecięcej. W repertuarze adresowanym do dorosłego widza przeważały komedie, humoreski obcych i polskich autorów obok 2 przykładów dramatów klasycznych: „Moralność Pani Dulskiej” i „Niemcy”. Działalność teatru była imponująca wobec ówczesnych niełatwych powojennych warunków życia, trudności finansowych, konkurencyjnej rozrywki, jaką było kino „Bałtyk” uruchomione w Przeworsku już w 1945 r. Wpływ miał tu niewątpliwie entuzjazm, z jakim rozpoczęto na nowo po zakończeniu II wojny budowanie życia społecznego, ale także wymiar propagandowy – odgórne zadanie rozwijania życia kulturalnego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

Po zakończeniu działalności teatru kolejowego głód wrażeń teatralnych przeworszczan zaspokajały wizyty teatrów obcych, przyjeżdżających do Przeworska z repertuarem komediowym, z: Jarosławia (Teatr Miasta Jarosławia im. M. Bałuckiego), Łańcuta (Teatr „Lutnia”), Markowej (Amatorski Zespół Teatralny „Wici”), Lubaczowa (Zespół Teatralny „Awangarda”) w latach 1946–1959. Zespoły amatorskie prezentowały widowiska w sali „Sokoła”, a po adaptacji i przemianowaniu – w sali kina „Warszawa”²⁵⁴. Na przełomie lat 50 i 60 XX w. do Przewor-

²⁵⁴ <https://polona.pl/item-view/58b2bfb0-4a6e-4a01-aea4-50029a7ca6b6?page=0>; <https://polona.pl/item-view/a3205aa0-24c1-4847-a426-5b7a3385c254?page=0> (dostęp: 05.08.2024); APP, Starostwo Powiatowe w Przeworsku. Sprawozdania Referatu Kultury i Sztuki 1945–1949, 56/25/0/11/75; <https://polona.pl/item-view/ab9306a9-010b-4980-a05c-b6e335c1569b?page=0>; <https://polona.pl/item-view/7219f9b6-7bf1-4d6a-b0f0-10f94b6bbe12?page=0> (dostęp: 05.08.2024); AMP, Teatr Miasta Jarosławia, Muzeum w Jarosławiu – afisze, MP-DA-1020; A.D. Dubiel, *Teatr „Lutnia” w Łańcutie 1945–1975*, Łańcut 1995, s. 116–117; AMP, Spektakle teatralne grane w Kinie „Warszawa” w Przeworsku – afisze, MP-DA-854; AMP, Amatorskie Koło Dramatyczne w Łańcutie i Markowej – afisze – występy w Przeworsku 1946–1947, MP-DA-1000.

ska zaczęły przyjeżdżać z przedstawieniami teatry zawodowe, przede wszystkim Państwowy Teatr im. Wandy Siemaszkowej z Rzeszowa oraz Teatr Lalki i Aktora „Kacperek” z Rzeszowa²⁵⁵, stanowiąc zorganizowaną ofertę kulturalną adresowaną do mieszkańców miasta.

10. O źródłach do opracowania

Do wykorzystanych źródeł pisanych należą: opisowe – kroniki, wspomnienia, biografie, publicystyka, oraz aktowe – statuty towarzystw, programy, druki ulotne, zaświadczenia, protokoły, sprawozdania. Kroniki szkolne to źródła historiograficzne pisane z „kronikarską”, *nomen omen*, dokładnością. W kronikach wymieniane są skrupulatnie tytuły przedstawień, okoliczności ich odgrywania, nazwiska nauczycieli przygotowujących szkolne przedstawienia.

Wspomnienia, pamiętniki, pisane i ustne, niepublikowane i opublikowane wpisują się w paradygmat pamięci zbiorowej i mają cechę subiektywności pamięci ludzkiej, której aspektem negatywnym jest ulotność i wybiórczość oraz zacieranie się wraz z upływem czasu wydarzeń w pamięci.

Źródła publicystyczne – artykuły prasowe czy krótkie notki, korespondencje z terenu zawierają sprawozdania, recenzje z wydarzeń kulturalnych i inicjatyw społecznych, jakimi w miasteczku były przedstawienia. Omawiają też okoliczności wystawienia sztuki. Mają zasadniczy walor źródłoznawczy prasy drukowanej, tj. dokładne datowanie, tytuł przedstawienia,

²⁵⁵ AMP, Spektakle grane przez Teatr im. Wandy Siemaszkowej w Rzeszowie w Przeworsku – afisze, MP-DA-936; AMP, Plakaty Teatru im. Wandy Siemaszkowej w Rzeszowie, MP-DA-1014; AMP, Teatr im. Wandy Siemaszkowej w Rzeszowie – afisze, MP-DA-1093; AMP, Teatr Lalki i Aktora „Kacperek” w Rzeszowie – afisze, MP-DA-1016.

informacje z punktu widzenia czytelnika – wzbudzające z interesowaniem, zarówno u ówczesnego, jak i współczesnego. Jedyne, co można zarzucić, to niekiedy tendencyjność i nadmierny komentarz odautorski korespondenta.

Znaczny walor poznawczy mają źródła aktowe, a więc protokoły i sprawozdania, zezwolenia, spisy ludności, księgi kasowe, z działalności stowarzyszeń i instytucji. Zawierają ściśle dane finansowe i o charakterze statystycznym. Ściśle informacje mieszczą się w treści druków ulotnych – afiszy; to bardzo cenny zbiór źródeł zawierający dokładne wiadomości o tytule, autorze, gatunku sztuki odgrywanej, o obsadzie z danymi osobowymi, miejscu, dacie, cenie biletów.

Materiały to opracowania – prace magisterskie niepublikowane oraz artykuły zamieszczone w publikacjach regionalnych, dotyczące działalności stowarzyszeń (np. Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”) i dziejów Przeworska w kolejnych dziesięcioleciach od zakończenia II wojny światowej, biografie nieprzeciętnych przeworszczan, osobowości zaangażowanych społecznie.

Do najbardziej wiarygodnych źródeł zaliczam: kroniki szkolne, artykuły prasowe, akta stowarzyszeń i instytucji oraz druki ulotne – zbiór afiszy. Źródła najbardziej wiarygodne zarazem cechują się w największym stopniu obiektywnością. Do źródeł odznaczających się subiektywnością należą: pamiętniki, wspomnienia, publicystyka na łamach prasy lokalnej; w tekstach korespondencji są w stanie „przemycić” swoje sympatie światopoglądowe czy hiperbolizować relacje z wydarzeń w celu pozyskania czytelników.

Źródła niepisane ikonograficzne to fotografie, mające walor prawdy uchwyconej w momencie; wartość fotografii wzrasta, jeśli są opisane (podpisane). Opisy te jednak w większości są niezadowolające, gdyż celem ich było zanotowanie tego co ulotne, np. daty dziennej i miejscowości, tytułu sztuki, z której

pochodzi sfotografowana scena. Zapis ten pozbawiony informacji, jakich oczekivalibyśmy współcześnie, po 100 latach, a więc np. danych osób sfotografowanych, nazwy własnej grupy teatralnej, staje się niewystarczający. Fotografie ze zbiorów prywatnych wiążą się z osobami – przodkami świadomych właścicieli, którzy potrafią wskazać osoby z rodziny widoczne na zdjęciu i raczej bezbłędnie datować czas powstania zdjęcia. Na odwrocie widnieją podpisy – dedykacje aktorów; o ile są czytelnie napisane i nie są to „artystyczne pseudonimy”, mogą pomóc w ustaleniu składu osobowego danego przedstawienia. Inny charakter mają zdjęcia – ilustracje do opracowania Leona Trybalskiego, o widowisku jasełkowym odgrywanym w Przeworsku w sezonie 1945–1946. Jest to komplet zdjęć z przedstawienia, ilustrujących rzetelny opis świadka wydarzeń, sporządzony w 1968 r. Gros zdjęć to fotograficzne portrety zbiorowe niezidentyfikowane, co do których, na podstawie szczątkowych przypadkowych podpisów, np. „Rodzina Nestorowiczów”, w powiązaniu ze źródłami pisаныmi, można wydedukować, z jakim okresem działalności teatru w Przeworsku należy je łączyć. Są jednak wiadomości niepewne, pomimo zachowanych opisów zdjęcia: to przypadek odmiennych podpisów do dwóch odbitek tego samego zdjęcia, znajdujących się w zbiorach państwowych i prywatnych, budzi wątpliwości oraz uświadamia względność i pewną ułomność źródeł ikonograficznych.

Zakończenie

Obraz działalności grup amatorów teatru w Przeworsku, obraz życia kulturalnego – teatralnego miasta w okresie tuż przed uzyskaniem autonomii, w czasie autonomii Galicji, w II Rzeczypospolitej i czasach powojennych – ukazany w artykule, na podstawie zebranych źródeł, pozostaje niepełny ze względu na rozproszenie i brak źródeł.

Miasteczko, jakim był Przeworsk, liczące 3203 mieszkańców w 1900 r.²⁵⁶, 7004 – w 1935²⁵⁷, 8445 – w 1945²⁵⁸, 7062 – w 1951²⁵⁹, a więc w okresie omówionym w artykule, radziło sobie z zaspokajaniem potrzeb kulturalnych w sposób nie odbiegający od poziomu miasteczek z podobną liczbą mieszkańców i o porównywalnej strukturze społecznej. Inicjatywą wykazywała się elita miasta, inteligencja wywodząca się ze średniozamożnego mieszczaństwa – urzędnicy, nauczyciele, pracownicy sądu, duchowieństwo, przedstawiciele wolnych zawodów (lekarz, farmaceuta, adwokat), inżynierowie, pracownicy kolei, cukrowni oraz rzemieślnicy narodowości polskiej. Angażowali się oni w prace społeczne komitetów ds. teatru, repertuaru, wszelkiej organizacji, w ramach członkostwa w towarzystwie czy bezpośrednio jako aktorzy grup teatralnych.

Teatry amatorskie generowały zyski; obowiązywały bilety wstępu na przedstawienia, z których dochód przeznaczano w większości na cele dobroczynne. Organizacja przedstawienia, przybycie znacznej liczby osób były okazją do zgromadzenia funduszy na określony szlachetny cel. Z dochodów pokrywano także niezbędne koszty organizacji przedstawienia

²⁵⁶ J. Benbenek, *Okres międzywojenny – ustrój samorządu miejskiego w Przeworsku*, [w:] *Siedem wieków Przeworska. Szkice, studia i materiały z dziejów miasta*, A. Kunysz (red.), Rzeszów 1974, s. 400.

²⁵⁷ Po włączeniu w granice miasta Bud Przeworskich, Mokrej Strony i części Gorliczyny (J. Benbenek, *Rozwój układu przestrzennego Przeworska do 1944 roku*, [w:] *Siedem wieków Przeworska. Szkice, studia i materiały z dziejów miasta*, A. Kunysz (red.), Rzeszów 1974, s. 224).

²⁵⁸ W tej liczbie 1723 osoby stanowili wysiedleńcy, uchodźcy i repatrianci. M. Grendysa, T. Szozda, *Przeworsk w Polsce ludowej*, [w:] *Siedem wieków Przeworska. Szkice, studia i materiały z dziejów miasta*, A. Kunysz (red.), Rzeszów 1974, s. 518.

²⁵⁹ Tamże, s. 519.

(np. wypożyczenie kostiumów, opłacenie fryzjera). Przy doborze repertuaru kierowano się głównie dostępnością tekstu i jego popularnością, walorami komediowymi i fabularnymi. Teatr w miasteczku stanowił przede wszystkim rozrywkę. Repertuar, który wybierano, to głównie 1- lub 3-aktowe komedie polskich i angielskich dramatopisarzy, farsy, widowiska dramatyczne klasyczne. Najczęściej graną sztuką przez amatorskie teatry w Przeworsku były „Śluby panieńskie” Fredry, wybierane ze względu na łatwą do obsadzenia 7-osobową ekipę aktorską.

W okresach przejściowych z powodu obiektywnych trudności (np. przestój w organizacji własnych przedstawień, brak osoby reżysera, problem z wyborem repertuaru, brak sali widowiskowej), a także dla urozmaicenia oferty kulturalnej, działacze w ramach stowarzyszeń korzystali z dostępnych propozycji teatrów zawodowych objazdowych. Z przedstawieniami z Przeworska odwiedzano okoliczne miejscowości, np. Kańczugę. Z kolei teatry amatorskie działające w najbliższym terenie przyjeżdżały z przedstawieniami do Przeworska.

Począwszy od udostępnienia pomieszczenia w budynku sokołni, w 1902 r. mającego najwyższy standard jako sala widowiskowa, życie kulturalne i społeczne Przeworska właśnie tam się ogniskowało, właściwie do wybudowania siedziby i powstania instytucji państwowej – Przeworskiego Domu Kultury w 1977 r.

Życie kulturalne miasta tworzyli jego mieszkańcy, zaangażowani w działalność teatrów szkolnych, teatrów działających intensywnie w latach 1884–1939 w ramach Towarzystwa Dramatycznego, Towarzystwa Kasynowego, Towarzystwa Mieszczan Chrześcijańskich „Gwiazda”, Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Okres po zakończeniu II wojny w Przeworsku wyróżniał się wzmożoną działalnością amatorską teatralną, którą prowadziły Towarzystwo Muzyczne i Teatr Kolejowy, co było (i jest) godne podziwu wobec powojennych trudności

materialnych zubożonego społeczeństwa, tudzież wobec czasu terroru stalinowskiego. Począwszy od 2. dekady XX w. do 2. połowy lat czterdziestych XX w. w sezonie świąteczno-noworocznym odbywały się w Przeworsku regularnie przedstawienia jasełkowe, w których organizację zaangażowani byli zbiorowym wysiłkiem przedstawiciele szkół, towarzystw oraz mieszkańcy – młodzież i dorośli uzdolnieni artystycznie.

Przedstawione dzieje życia kulturalnego przeworszczan mogą stanowić inspirację i źródło refleksji do współczesnych aktywności kulturalnych mieszkańców małego miasta Przeworska.